

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

С. В. Д'ячков

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ

Методичні рекомендації,
довідкові матеріали для студентів третього курсу
історичного факультету до навчальної дисципліни
«Історія країн Азії та Африки в Середні віки»

Харків – 2023

Рецензенти:

С. А. Каріков – доктор історичних наук, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України;

С. Д. Литовченко – кандидат історичних наук, доцент Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 9 від 16 червня 2023 року)*

Д'ячков С. В.

Д 93

Історія середньовічного Сходу : методичні рекомендації, довідкові матеріали для студентів третього курсу історичного факультету до навчальної дисципліни «Історія країн Азії та Африки в Середні віки» / С. В. Д'ячков. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. – 72 с.

У цьому виданні викладено методичні рекомендації щодо курсу лекцій з історії середньовічного Сходу (або «Історії країн Азії та Африки в Середні віки»). Матеріали методичного посібника містять виклад основних проблем курсу лекцій, рекомендації, списки літератури, екзаменаційні питання, теми рефератів, зразки тестових завдань. Широка бібліографія та різноманітні довідкові матеріали сприяють організації ефективної самостійної роботи студентів з вивчення історії країн Сходу в Середні віки.

Методичні рекомендації можуть використовуватися студентами історичних факультетів класичних університетів, а також вчителями середніх шкіл та всіма, хто цікавиться історією.

УДК 94(5)"653"(072)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2023

© Д'ячков С. В., 2023

© Дончик І. М., макет обкладинки, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Основні результати вивчення курсу	6
Підручники та хрестоматії	7
РОЗДІЛ I. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД У ВСЕСВІТНІЙ ІСТОРІЇ	8
Лекція 1. Ex Oriente lux: вступ	8
Лекція 2. Особливості історичного розвитку цивілізацій середньовічного Сходу	9
РОЗДІЛ II. ДАЛЕКОСХІДНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	11
Лекція 3. Становлення китайської середньовічної цивілізації	11
Лекція 4. Середньовічний Китай в епоху розквіту	12
Лекція 5. Пізньосередньовічний Китай (династії Юань і Мін)	14
Лекція 6. Ранньосередньовічна Японія	15
Лекція 7. Японія епохи сьогунів	16
Лекція 8. Корея в IV–XVII ст	18
РОЗДІЛ III. ВЕЛИКИЙ ЄВРАЗІЙСЬКИЙ СТЕП	19
Лекція 9. Номади Великого степу в історії Середніх віків	19
Лекція 10. Кочові спільноти Середньовіччя	21
Лекція 11. Імперія монголів	23
Лекція 12. Золота Орда: на західній межі Сходу	24
РОЗДІЛ IV. СЕРЕДНЬОВІЧНА ІНДІЯ ТА ІНДОКИТАЙ	25
Лекція 13. Особливості індійського середньовіччя	25
Лекція 14. Країни й народи Індії в XIII–XVII ст.	27
Лекція 15. Держави Південно-Східної Азії в Середні віки	29
РОЗДІЛ V. ІРАН НА ЗЛАМІ ЕПОХ	30
Лекція 16. Іранське суспільство й держава епохи Сасанідів (IV–VII ст.)	30
РОЗДІЛ VI. АРАБО-ІСЛАМСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ	32
Лекція 17. Виникнення ісламу та утворення держави в арабів	32
Лекція 18. Завоювання арабів і становлення мусульманського світу Халіфат Омеядів (662–750)	33
Лекція 19. Багдадський халіфат Аббасидів (VIII–XIII ст.)	35
Лекція 20. Ісламські держави Північної Африки та Близького Сходу в IX–XVI ст.	36
Лекція 21. Мусульманський Іран і Середня Азія в IX–XIV ст.	37
Лекція 22. Єврейська діаспора в країнах Халіфату	39

РОЗДІЛ VII. ТЮРКСЬКИЙ СВІТ в XIV–XVII ст.....	40
Лекція 23. Держава Тимура і Тимуридів (1336–1500). Тюрко-перська держава Сефевідів.....	40
Лекція 24. Виникнення держави турків-османів	42
Лекція 25. Утворення й розвиток Османської імперії в XV–XVI ст...	43
Лекція 26. Початок занепаду Османської імперії.....	45
Лекція 27. Кримське ханство (1441–1783): спадки Орди й васали Османів	47
РОЗДІЛ VIII. ЦИВІЛІЗАЦІЇ «ЧОРНОЇ АФРИКИ» В СЕРЕДНІ ВІКИ....	48
Лекція 28. Східна Африка в епоху Середньовіччя	48
Лекція 29. Країни й народи Судану й Південної Африки в Середні віки	49
РОЗДІЛ IX. ПІДСУМКИ	50
Лекція 30. Середньовічний Схід напередодні Нового часу.....	50
Додаткова література.....	51
Екзаменаційні питання	52
Теми рефератів	55
Зразки тестових завдань	56
Основні дати з історії країн Сходу в Середні віки	58

ВСТУП

Ex Oriente lux («Зі Сходу світло») – цей парафраз відомого біблійного сюжету часто використовують, щоб підкреслити первинність Сходу у світовій історії та культурі, адже поступальне цивілізоване освоєння земної кулі почалося зі Стародавнього Сходу.

Історія цивілізацій Сходу не має й не може мати єдиної для усіх періодизації. Навіть поняття «Середні віки» застосовується досить умовно. Однак історія країн Сходу є невід’ємною складовою всесвітньої історії, тому в європейських країнах, вивчаючи історію східних країн та цивілізацій, застосовують загальновизнану періодизацію, за якою Середні віки охоплюють тисячоліття між стародавньою історією та новим часом (V–XV ст.). Такий підхід з точки зору вивчення всесвітньої історії у межах університетського курсу вважається цілком прийнятним.

Країни середньовічного Сходу зробили безцінний внесок у розвиток загальнолюдської цивілізації, істотно вплинули на історичний розвиток, економіку та культуру сучасних держав Азії, Африки та Європи. У Середньовіччі на Сході виникли й досягли свого розквіту потужні цивілізації, що характеризуються найвищим рівнем розвитку продуктивних сил, державних інститутів, матеріальної та духовної культури. Аж до монгольського завоювання східні країни значно випереджали Європу за якістю життя, за рівнем та темпами цивілізованого розвитку.

Навчальний курс *«Історія країн Азії та Африки в Середні віки»* викладається в V семестрі. Він логічно продовжує курс історії Стародавнього Сходу, що вивчається студентами в I семестрі. Друга поширена в сучасній історіографії назва курсу – *«Історія середньовічного Сходу»*. Під час вивчення курсу необхідно враховувати специфіку історичних процесів основних середньовічних афро-азіатських цивілізацій (китайсько-конфуціанської, буддистсько-індуїстської, арабо-ісламської, «Великого Степу», «Чорної Африки»). Освоєння навчального матеріалу неможливе без урахування сучасних досягнень історичних наук, сходознавства, релігієзнавства, філософії та соціології. Основний обсяг навчального матеріалу складають проблеми політичної та соціально-економічної історії, духовної та матеріальної культури східних народів. Особливу увагу слід приділити вивченню нерозривного зв’язку історичного процесу з природно-кліматичними особливостями, урахувати складні та суперечливі етно-релігійні процеси в конкретних регіонах, а також надзвичайно важливу роль особистості в історії східних країн.

Цивілізації середньовічного Сходу є неповторними, і кожна з них має свої специфічні особливості історичного розвитку. Однак у запропонованому навчальному курсі велика увага приділяється вивченню загальних закономірностей, притаманних країнам і державам середньовічного Сходу.

Мається на увазі абсолютна домінанта державних, общинних, колективних інтересів над індивідуальними (поголовне рабство); відсутність приватної власності на землю (у її європейському розумінні), тотальне одержавлення економічного життя; деспотичний характер влади, основним джерелом існування якої була рента-податок.

Європейський вибір сучасної України, проте, не скасовує глибоких історичних зв'язків нашої країни зі східним світом. Скіфи та сармати, гуни та хозари, печеніги та половці вважали нинішні українські землі споконвічно своїми. Панування Золотої Орди, більш ніж трьохсотлітня історія Кримського ханства та тривала присутність турків-османів на значній частині українських земель, безумовно, наклали серйозний відбиток на перебіг історії нашої країни, що відбилося в культурі та менталітеті українського народу. До того ж, «прикордонне» розташування України між «Заходом» та «Сходом», а також колосальний потенціал і зростаючий вплив сучасних східних країн надають вивченню середньовічного Сходу особливої актуальності.

Основні результати вивчення курсу

За результатами засвоєння навчальної дисципліни «Історія країн Азії та Африки в Середні віки» («Історія середньовічного Сходу») студенти й студентки повинні здобути певні професійні компетенції, що передбачають

знання:

- періодизації історії країн Сходу в Середні віки загалом, а також основних дат і подій історії найбільш визначних держав Сходу зокрема;
- головних особливостей і закономірностей соціально-політичного, економічного й культурного розвитку цивілізацій середньовічного Сходу;
- найбільш помітних досягнень середньовічних цивілізацій Сходу, імен і діянь правителів, полководців та інших політичних особистостей, досягнень видатних діячів культури та науки, релігійних лідерів;
- історичної та культурної своєрідності середньовічних цивілізацій Сходу, особливостей повсякденного життя народів східних спільнот;
- фундаментальних положень і соціально-політичної ролі східних віровчень і релігійно-етичних течій (конфуціанство, буддизм, індуїзм, зороастризм, іслам);
- основних напрямів та проблем історіографії середньовічного Сходу, найбільш значущих методологічних концепцій і дослідницьких шкіл;

вміння:

- аналізувати найважливіші події, явища й процеси в середньовічній історії країн Сходу, оцінювати їхню роль і значення в контексті всієї історії середньовіччя;

- аналізувати характерні особливості історичного й духовного розвитку конкретних спільнот, причини їх виникнення;
- оцінити вплив окремих особистостей на хід історичного процесу;
- працювати з основними видами письмових джерел з історії країн Сходу в Середні віки, науково-дослідною літературою та картами;
- аргументовано коментувати основний зміст найважливіших фактів і подій історії середньовічних країн Сходу в їх причинно-наслідковому зв'язку;

володіння:

- методикою та методологією аналізу історичних джерел;
- навичками роботи з історіографією за темою навчання або дослідження;
- принципами творчої діяльності – підготовки доповідей, рефератів, курсових робіт;
- основною термінологією, яка використовується під час вивчення історії країн середньовічного Сходу.

В основу курсу «Історія середньовічного Сходу» покладено цивілізаційно-географічний та хронологічний принципи викладу навчального матеріалу. Курс складається з дев'яти розділів та 30 лекцій, присвячених історії держав, спільнот і країн Азії, Європи та Африки в Середні віки. Ліміт часу, виділеного на лекційний курс, передбачає самостійне вивчення студентами деяких тем або розділів. До кожного розділу чи окремої лекційної теми пропонується список джерел та основної літератури, вивчення якої дозволить студенту освоїти головні проблеми розділу, поглибити та систематизувати свої знання з конкретної теми. Також пропонується бібліографія найбільш значних та доступних спеціальних та науково-популярних робіт з історії країн середньовічного Сходу. У посібник включені екзаменаційні питання, зразки тестових завдань для тематичного контролю знань студентів.

Підручники та хрестоматії

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 448 с.
2. *Історія середніх віків*. Практикум. Частина 1: навчальний посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2021. 545 с.
3. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : курс лекцій. Київ: Либідь, 1997. 480 с.
4. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. 736 с.
5. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : тематична хрестоматія. Київ: Либідь, 2000. 624 с.; 2011. 792 с.

РОЗДІЛ І. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД У ВСЕСВІТНІЙ ІСТОРІЇ

Лекція 1. EX ORIENTE LUX : ВСТУП

1. *Схід як соціокультурне поняття.*
2. *Історико-географічне районування середньовічного Сходу.*
3. *Проблема феодалізму на Сході.*

Під час вивчення питань вступної проблематики курсу необхідно домогтися чіткого уявлення про зародження й причини глобального, але досить умовного поділу світу на «Захід» та «Схід». Саме в Середньовіччі остаточно та чітко визначилися поняття «Сходу» та «Заходу». Спочатку це були цивілізаційні системи, що протистояли одна одній, які, однак, у подальшій історії людства постійно синтезувалися й змінювали свої обриси. Наприклад, у межах системи «Захід» позначилося поняття католицької частини Європи, яка з часом стала уособленням сучасного розуміння «Заходу». Цей поділ тривалий час визначав різні шляхи розвитку євразійського регіону. Сьогодні фахівці вважають, що загострюються протиріччя та протистояння за вектором «Північ» і «Південь».

Важливо засвоїти сучасний зміст поняття «Схід» та пропонований варіант просторового історико-культурного та релігійного районування середньовічного Сходу: *Афразія*, або «Ісламський світ»; *Індія* як цивілізація буддистсько-індуїстського типу; *Китай* – далекосхідна китайсько-конфуціанська цивілізація; *Індокитай*; кочові спільноти *Великого Євразійського степу* та нарешті «*Чорна Африка*».

Стрижневим питанням вступної частини курсу є проблема феодалізму на Сході, що передбачає знання різних науково-теоретичних тлумачень середньовічного етапу розвитку східних цивілізацій. Українці важливо розібратися в змісті понять «*азіатський спосіб виробництва*», «*східний феодалізм*», «*традиційне суспільство*», «*велика феодальна формація*», що відбивають основні концепції вивчення соціально-економічної та політичної структури східного суспільства в період умовного тисячоліття між Стародавнім світом та Новим часом. Водночас необхідно враховувати корінні відмінності східного та західноєвропейського середньовіччя. Серед них варто виділити відсутність власності на землю у європейському тлумаченні цього поняття; тотальне одержавлення економічного життя суспільства; великий вплив деспотичної держави; «поголовне рабство» жителів східних країн. Важливо враховувати, що середньовічне місто на Сході залишалося невід'ємним сегментом тоталітарного суспільства та держави.

Література

1. *Дашкевич Я.* Україна на великому кордоні. Україна і Схід / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; НАН України. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. С. 107–126.
2. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 11–20.
3. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / за ред. Умберто Еко; пер. з італ. О. В. Сминтини, С. А. Кулініч, О. А. Юдіна та інші. Харків: Фоліо, 2018. – 698 с.
4. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 8–18.

Лекція 2. ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ

1. *Специфічні риси розвитку країн Сходу в Середні віки.*
2. *Хронологічні рамки та періодизація історії середньовічного Сходу.*
3. *Розвиток сходознавства в Україні. А. Ю. Кримський (1871–1942). А. П. Ковалевський (1895–1969).*

Вивчаючи специфіку східного середньовіччя, необхідно враховувати важливі чинники, що визначали основні вектори розвитку країн і народів. Кардинальні зміни відбулися на етнополітичній карті Євразії та Африки. На історичній арені з'явилися нові, досі небачені та невідомі народи (араби, тюрки, монголи, корейці, японці). Значно розширилися просторові межі цивілізованої історії людства. У Середні віки на Сході зміцнилися та посилили свій вплив транснаціональні релігії (буддизм, християнство, іслам).

Хід історичних процесів у цивілізаціях середньовічного Сходу багато в чому визначали деспотичні держави, для яких характерне помітне переважання непродуктивних функцій над творчими. Серйозного впливу на хід історичного розвитку завдавали жорстокі кліматичні, екологічні та соціальні потрясіння.

Також слід враховувати, що умовне «середньовічне тисячоліття» (V–XV ст.) – час значної культурної, економічної та технологічної переваги цивілізацій Сходу над західноєвропейською християнською цивілізацією. Важливою особливістю розвитку Сходу в Середні віки є надзвичайне різноманіття існуючих у ті часи цивілізацій, що рішуче відрізняло Схід від середньовічної християнської Європи.

Деяку складність становить визначення хронологічних рамок, оскільки нерівномірність і неповторність історичного розвитку народів Євразії та Африки не дозволяють виділити єдину та безперечну хронологічну межу початку та завершення східного середньовіччя.

Асинхронність розвитку східних країн особливо яскраво виявилася у перехідний період від давнини до умовного середньовіччя. Багата давня

історія Китаю, Індії, Передньої Азії, Близького Сходу, Північної Африки залишила значну «цивілізовану спадщину», що багато в чому визначала темпи та шляхи розвитку цих країн у Середні віки. Своєрідна східна периферія (Великий Євразійський Степ, Японія, Південно-Східна Азія, «Чорна Африка») входила в «середньовічний період» своєї історії поступово, самостійно, або «другою хвилею», спираючись на досягнення розвиненіших країн. Варто також наголосити, що Велике переселення народів відіграло в історії багатьох східних країн таку саму серйозну роль, як і в становленні середньовічного суспільства європейських держав.

Становлення сходознавства на значній частині українських земель відбувалося в межах розвитку історичної науки Російської імперії, насамперед в освітніх центрах та університетах. Велику роль у розвитку сходознавства в нашій країні відіграв видатний український історик-орієнталіст, поліглот-перекладач, філолог, організатор науки *Агатангел Юхимович Кримський* (1871–1942). Необхідно наголосити, що самостійний етап розвитку сходознавства в Україні розпочався, як це не парадоксально, у 20-ті роки ХХ ст. 1926 року в Харкові при Наркоматі освіти УРСР була створена *Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства* (ВУНАВ), яка встигла провести два з'їзди сходознавців (1927, 1929). У складі асоціації працювали спеціальні комісії: тюркологічна, семитологічна, українська. Одним із найактивніших підрозділів асоціації був Харківський центр сходознавства, до якого увійшло багато відомих учених колишнього імператорського університету. Необхідно виділити багатогранну та плідну діяльність одного з провідних фахівців в історії вітчизняного сходознавства – професора *Андрія Петровича Ковалевського* (1895–1969).

У сучасній українській орієнталістиці основна увага приділяється вивченню історії арабо-персько-турецького світу, Індії, Кримського ханства, гебраїстики, наукової спадщини А. Ю. Кримського. Ці напрями відбито в науковій проблематиці Інституту сходознавства НАН України імені А. Ю. Кримського, у публікаціях журналів «Східний світ» та «Сходознавство».

Література

1. *Агатангел Кримський*. Нариси життя і творчості / Інститут сходознавства НАН України. Київ: Стилос, 2006. 564 с.
2. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 21–32.
3. *Кримський А. Ю.* Бібліографічний покажчик / упоряд. : О. Д. Василюк, Ю. М. Кочубей. Київ: Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського НАНУ, 2016. 276 с.
4. *Кримський А. Ю.* Вибрані сходознавчі праці в п'яти томах / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ : Стилос. Т. I : Арабістика. 2007. 432 с.; Т. I : Тюркологія. 2007. 528 с.; Т. III : Тюркологія. 2010. 416 с.; Т. IV : Іраністика. 2008. 388 с.; Т. V: Тюркологія. 2010. 428 с.

5. Ковалівський А. П. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках. *Антологія літератур Сходу*. Харків, 1962. С. 9–122.
6. Магочій П.-Р. Україна: Історія її земель та народів; пер. з англ.; відп. ред. В. Падяк. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
7. Матвєєва Л. В. Нариси з історії сходознавства. Київ : Стилос, 2008. 400 с.
8. Митряєв А. Життєвий і творчий шлях видатного українського сходознавця Андрія Петровича Ковалівського. *Східний світ*. 1995–1996. № 6–7. С. 426–441.
9. Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження. *Східний світ*. 1993. № 1. С. 11–26.
10. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник / В. А. Рубель. Київ : Либідь, 2002. С. 5 – 18.
11. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліографічний словник* / упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. Київ: Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. 260 с.
12. Циганкова Е. Г. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930). *Східний світ*. 2006. № 1–2. С. 67–93.
13. Циганкова Е. Г. Сходознавчі установи в Україні (радянський період). Київ: Критика, 2007. 292 с.

РОЗДІЛ II. ДАЛЕКОСХІДНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Лекція 3. СТАНОВЛЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1. *«Серединна імперія»: природа й люди.*
2. *Основні віровчення середньовічного Китаю.*
3. *Династичні цикли історичного поступу Китаю.*
4. *Епоха смуту III–VI століть.*

Китайська середньовічна цивілізація ґрунтувалася на потужному фундаменті досягнень китайського народу в давнину. Неповторність історичного розвитку Китаю визначали також природні та геополітичні чинники. Вони впливали на формування тут тоталітарної централізованої держави й суспільства, сприяли розвитку високорозвиненого багатогалузевого господарства.

Головною особливістю релігійного життя Китаю був синкретизм на основі співіснування трьох навчань – конфуціанства, релігійного даосизму та китайського буддизму. Серед населення значної частини південно-західного Китаю був поширений іслам. Водночас конфуціанство домінувало серед міського населення та правлячих кіл країни, однак у «чистому вигляді» жодна релігійно-етична течія в середньовічному Китаї не функціонувала.

В епоху Середньовіччя соціально-політичні процеси в Китаї були обумовлені закономірностями розвитку в суспільстві відцентрових та доцентрових сил. Їхнє поєднання визначало етапи «династичного циклу», сприяло розвитку китайського середньовічного суспільства та держави за

своєрідною спіраллю. За цих обставин розвиток суспільства був спрямований не на подолання відносин, що склалися, а на їх консервацію й рафінування.

У III–VI ст. Китай переживав складний період переходу від «давнини» до «середньовіччя». Китайська середньовічна цивілізація формувалася під впливом Великого переселення народів, що багато в чому визначало політичну роздробленість і нестабільність цього періоду. Важливим чинником розвитку китайського суспільства стає проникнення та поширення махаяна-буддизму.

«Повстання жовтих пов'язок» (189–208 рр.) започаткувало болочу та тривалу перехідну епоху, що характеризується масовими вторгненнями кочівників, які перейшли від грабіжницьких походів до захоплення територій і створення своїх держав. Для цього періоду історії країни найбільш характерними є дві тенденції: *варваризація* життя осілих китайців, що супроводжувалася розгулом свавілля й жорстокості, а також *асиміляція* завойовників усією міццю китайської конфуціанської цивілізації.

Короткочасна династія Суй (581–618) стала своєрідною репетицією до реального об'єднання країни в нову імперію. Правителі Суй домоглися певної стабільності в країні та взяли курс на створення підпорядкованої державі економіки.

У найжахливіших формах і кривавими методами цю ідею спробував реалізувати махровий деспот Суй Ян-ді. В обстановці жаху, що панував у імператорських покоях, наближені самі задушили кривавого деспота.

У такий спосіб, завершився *перехідний етап в історії середньовічного Китаю*.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 33–49.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 23–48.
3. Kruger R. All Under Heaven: A Complete History of China. Chichester: Wiley, 2003. 432 p.
4. Fitzgerald Ch. P. China: A Short Cultural History. 3rd edition. Praeger, 1967. 624 p.

Лекція 4. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ КИТАЙ В ЕПОХУ РОЗКВІТУ

1. Епоха Тан (618–906) – час «радісного Китаю».
2. Аграрні відносини та народні рухи в епоху династії Тан.
3. Середньовічне китайське місто.
4. Китай у період династії Сун (960–1279).

У період династії Тан у країні відбувся «вибух цивілізаційної енергії». Середньовічний Китай сягає свого найвищого розквіту. Під час вивчення

цієї теми основну увагу слід приділити причинам та конкретним проявам піднесення Китаю у VII–IX ст. Необхідно засвоїти принципи державного управління, статус імператора та його двору, вдосконалення розгалуженого бюрократичного апарату.

Слід враховувати, що криза в аграрних відносинах, яка паралізувала розвиток країни у середині IX ст., завершилася потужною селянською війною під керівництвом Хуан Чао (874–884). Найбільше соціальне потрясіння в історії середньовічного Китаю супроводжувалося колосальними людськими жертвами, загибеллю багатьох міст, падінням життєвого рівня та оборонного потенціалу країни.

У танську епоху було створено необхідні умови подальшої урбанізації країни. Будучи центрами адміністративно-бюрократичного контролю, ремесла та торгівлі, багатолюдні та по-своєму неповторні міста стали важливим складником китайського середньовічного суспільства та держави. У цьому роль і значення міста цивілізації середньовічного Китаю принципово відрізнялися від ролі, яку відіграли міста середньовічної Європи. Міста Китаю, будучи одним із сегментів деспотичного режиму, так і не стали впливовою соціально-економічною та політичною силою, здатною рішуче вплинути на історичний розвиток країни.

Період династії Сун характеризується поступовим ослабленням та відносним занепадом центральної влади. Спроби реформування традиційної системи управління та господарювання закінчилися провалом через опір палацових кіл та китайської аристократії. Необхідно звернути увагу на те, що з ослабленням династії Сун на північних кордонах Китаю виникли варварські держави тангутів (*Сі Ся*) та киданів (*Ляо*). Нашестя чжурчженів і створення держави *Цзінь* розкололи єдиний Китай, підготувавши не обхідний ґрунт для монгольського завоювання. Однак саме в цей час у Південному Китаї (Південне Сун) спостерігається підйом економіки та розквіт усіх галузей культури Китаю.

Література

1. *Аграрні перетворення в Китаї*. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1: навч. посібник. Київ : КНТ, 2021. С. 178–189.
2. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 49–63.
3. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 49–72.
4. *Рубель В. А.* До питання про причини поразки Селянської війни IX ст. в Китаї? *Східний світ*. 2000. № 2. С. 182–187.
5. *Рубель В. А.* Хто і як почав Велику селянську війну 874–884 рр. в Китаї (Несподіваний аспект проблеми). *Східний світ*. 1998. № 1–2. С. 135–144.
6. *Соціально-економічний розвиток Китаю за династії Сун*. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1: навч. посібник. Київ : КНТ, 2021. С. 318–334.
7. *Рубель В. А.* *Селянська війна в Китаї*. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ : Либідь. С.13–70.

8. *The Cambridge History of China*. Vol. 5. Part 2 : Sung China, 960–1279 AD. Cambridge : Cambridge Press, 2015. 957 p.
9. *The Cambridge History of China*. Vol. 3. Part 1 : Sui and T'ang China, 589–906 AD. Cambridge : Cambridge Press, 2008. 850 p.

Лекція 5. ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИЙ КИТАЙ (ДИНАСТІЇ ЮАНЬ І МІН)

1. *Завоювання Китаю монголами (1210–1279) та династія Юань (1271–1368).*
2. *Соціально-економічний розвиток Піднебесної за доби Мін (1368–1644).*
3. *«Відкриття Китаю» європейцями.*
4. *Рух за реформи та селянська війна XVII століття в Китаї.*

Панування монгольської династії Юань – один з найважчих періодів у багатовіковій історії Китаю. Монгольське завоювання держави тангутів Сі Ся, імперії чжурчженів Цзінь і Південна Сун розтягнулося на кілька десятиліть і згубно позначилося на стані країни. Монгольська навала суттєво затримала поступальний розвиток китайської держави та суспільства. Завоювання супроводжувалося геноцидом, руйнуванням китайського політико-економічного способу життя, підривом продуктивних сил величезної країни. Фахівці вважають, що наприкінці XIII – першій половині XIV ст. склалася ситуація, коли постало питання про виживання та існування китайців як етносу. Необхідно ретельно вивчити особливості розвитку Китаю в епоху панування династії *Юань*, яка порушила системні основи китайської середньовічної цивілізації.

Необхідно мати на увазі, що режим юанів мав відверто терористичний характер, у країні набув поширення рабовласницький устрій, корупція досягла небачених навіть для Китаю розмірів. Незважаючи на всі перепони, в країні збереглися сили, які підняли народ на збройну боротьбу проти правлячого режиму. Національно-патріотичний рух очолила буддійська секта «Білий лотос». Найбільш радикально були налаштовані загони «червоних пов'язок». Важливо підкреслити, що рух визволення спалахнув з новою силою, коли на чолі повстання став талановитий організатор, розумний і хоробрий буддійський чернець *Чжу Юаньчжан* (1328–1395). Саме йому з гаслом «відродимо колишню велич Китаю» судилося стати «селянським імператором» й закласти нову династію *Мін*.

Слід також звернути увагу на те, що головним змістом історичного процесу епохи Мін стає відродження традицій китайської держави та суспільства, піднесення виробництва та культури. Серед історичних подій початкового етапу історії династії Мін особливої уваги та осмислення заслуговують видатні океанські експедиції до «країн південних морів» під керівництвом *Чжен Хе*. Важливо наголосити, що відродження «Піднебесної

імперії» проходило на традиційних засадах «азіатського способу виробництва», який загальмував подальший розвиток країни. Тому необхідно враховувати, що епоха Мін – час поступового згасання та стагнації китайської середньовічної цивілізації. У ці часи господарство, суспільство та культура набули закінченого вигляду, до кінця були реалізовані можливості китайської середньовічної цивілізації, що отримало своє відображення в розвитку культури, техніки, державного управління. «Відкриття Китаю» європейцями у XVI–XVII ст. не мало значного впливу на величезну країну. У китайському суспільстві розгорнулася боротьба за реформи в державному управлінні та аграрному секторі, яка вилилася у могутню селянську війну та маньчжурську навалу XVII ст. Виникнення держави *Цин* знаменувало вступ країни в Новий час.

Література

1. Д'яков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 64–79.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 72–88.
3. *The Cambridge History of China*. Vol. 8. Part 2 : The Ming Dynasty, 1368–1644 AD. Cambridge : Cambridge Press, 2008. 1204 p.

Лекція 6. РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА ЯПОНІЯ

1. *Геополітичний чинник історії «Країни, де сходить сонце».*
2. *Японська модель східного середньовіччя.*
3. *Складання ранньосередньовічної спільноти Ямато.*
4. *Період Нара (710–794).*

Відносна ізолюваність островів Японського архіпелагу стала важливою причиною своєрідного та неповторного історичного шляху середньовічної Японії. Соціально-економічні процеси на островах розвивалися незалежно від континенту. Однак духовна культура Японії досить легко збагачувалася досягненнями материкових країн, які тривалий час випереджали Японію в цивілізованому розвитку. Слід враховувати також, що острівне становище суттєво стримувало японську військово-політичну експансію до сусідніх країн. Водночас територія Японії у Середньовіччі залишалася важкодоступною для завойовників. У цей період своєї історії японці не знали іноземного завоювання та гноблення. Еволюційний поступальний розвиток держави не переривався й не спотворювався іноземним вторгненням.

Особливо важливо усвідомити, що до X ст. в соціально-економічному та політичному розвитку Японії переважав типовий «азіатський спосіб виробництва», зумовлений сильним впливом китайської цивілізації. З XI ст. японська держава та суспільство пройшли декілька стадій, що наблизили їх до феодалізму європейського типу. У Японії поступово склався суворо

абсолютизований становий розподіл суспільства, захист інтересів пануючого класу здійснювався військово-служилим станом самураїв.

Вивчаючи ранню історію Японії, слід звернути увагу на переворот *Тайка (640–720)*. «Великі зміни», доповнені кодексом «*Тайхо ріцурьо*» (702), заклали основи соціально-політичної структури та економічного життя першого періоду японського середньовіччя. У цей час поступово склалася система, характерна для суспільства з «азіатським способом виробництва».

Період *Нара* – час розквіту раннього етапу японського середньовіччя. У цей час розвиток політичних та соціально-економічних відносин характеризується, з одного боку, бюрократизацією та централізацією держави, посиленням автократичних тенденцій в управлінні країною, з іншого боку, зберігають позиції традиційні кланові відносини та аристократичні зв'язки. В епоху *Нара* були створені передумови швидкого піднесення та розквіту японської культури.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 79–90.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 155–180.
3. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність / В. А. Рубель. Київ : Аквілон-Прес, 1997. 256 с.
4. Становлення середньовічної держави в Японії / Історія середніх віків. Практикум. Частина 1: навч. посібник. Київ : КНТ, 2021. С. 190–204.
5. Sansom G. B. Japan in World History / George Bailey Sansom. Tokyo: Tuttle Publishing, 1984. 94 p.

Лекція 7. ЯПОНІЯ ЕПОХИ СЬОГУНІВ

1. Розвиток японської держави та суспільства в епоху *Хейан (794–1185)*.
2. Виникнення військово-служилого стану самураїв.
3. Епоха сьогунів (XII–XVI).
4. Об'єднання країни (1573–1600) та курс на самоізоляцію. Становлення режиму *Токугава*.

Період *Хейан* в історії Японії – це час посилення позицій феодалізованої родоплемінної знаті. Складається своєрідна політична система, для якої характерна багатополюсність влади: малолітній імператор, усесильний регент із роду *Фудзівара*, а також ексімператор, віддалений від політичного життя до монастиря. Треба враховувати, що у цей час значно посилилася соціально-політична вага губернаторів. Вони підпорядковували собі місцеву еліту й за своїм політичним впливом загрозово протистояли столиці. Контролюючи збір податків, губернатори всіляко протидіяли спробам втручання центральної влади у справи периферії. Поступово саме провінція стає основним осередком соціального й політичного життя в країні. Важливо

розуміти, що перегрупування політичних сил проходило одночасно з поступовим відмиранням надільної системи й виникненням *сьоен* – вотчинних володінь, «подарованих» приватним особам. Відбувалося таке «дарування» тільки після того, як великі землевласники-аристократи фактично створювали свої вотчини, і їм було потрібне лише їхнє офіційне визнання. У такий спосіб феодалізація в Японії відбувалася «згори».

Треба зауважити, що ослаблення центральної влади сприяло появі військово-служилого стану – *самураїв*, які забезпечили специфічний баланс влади. Поволі оформилися норми етики й поведінки, виник кодекс честі самурая. Неписаний кодекс поведінки «ідеального» воїна в суспільстві й на полі бою отримав назву *бусідо*. У кодексі «бусідо» були синтезовані ідеї патріотизму (сінто), самовладання й самовдосконалення (буддизм), вірності обов'язку й сеньйору (конфуціанство). Надалі самураями називали воїнів, що походили з аристократичних кіл стану військових слуг. Самураї стали опорою державної влади й усієї системи феодальної Японії.

Наприкінці XII ст. виник соціально-політичний інститут *сьогуна* – військового лідера, який зосередив реальну державну владу у своїх руках. Сьогуні та самураї повною мірою показали свою життєздатність під час захисту країни від монгольського вторгнення на японські острови.

Вивчаючи особливості історичного розвитку Японії в XIV–XVI ст., необхідно розібратися в причинах тривалої феодальної смути та роздробленості. Для періоду *Асікага* (Муроматі) характерний розпад *сьоенів*, які гальмували розвиток продуктивних сил країни, і складання князівств, що згодом перетворилися на основні соціально-економічні одиниці японського феодального суспільства. Політичне життя країни в цей час характеризується гострою й тривалою соціальною боротьбою, до якої долучилися всі верстви населення. Особливо кровопролитною була «*Епоха провінцій, що борються*» (1477–1568). У соціально-політичну боротьбу були втягнуті всі основні політичні угруповання: імператори, сьогуні, князі, що спиралися на численні загони самураїв, тощо. Водночас спостерігається помітне зростання економічного та політичного впливу міст.

У XVI ст. на японські острови проникають європейці. Тут зміцнюється та поширюється християнство. Феодальна роздробленість перетворюється на істотний фактор, що гальмує розвиток країни. В останній третині XVI ст. вузол внутрішніх протиріч і зовнішньополітична безпорадність держави свідчили на користь необхідності якнайшвидшого об'єднання країни.

Об'єднання Японії пов'язують з діяльністю видатних особистостей. Не випадково, з 1573 р. по 1603 р. Фахівці називають «*епохою особистих диктатур*». Під час міжусобних воєн висунулися три видатні діячі, які вирішили проблему об'єднання країни: *Ода Нобунага*, *Тойотомі Хідейосі* й *Токугава Ієясу*.

Підсумовуючи, треба підкреслити, що диктатура Токугава забезпечила перехід від феодальної роздробленості до повністю контрольованої, централізованої країни. XVII ст. стало часом процвітання Японії. Настав найтриваліший період політичного панування представників однієї і тієї ж династії. Час Едо – золотий час культури, становлення національної японської ідеї, японської поезії та літератури.

Література

1. *Диктатура Тайра*: Японія на шляху до військово-самурайської державності. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ.: Либідь. С. 71–181.
2. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 91–106.
3. *Коваленко О.* Самурайські хроніки: Ода Нобунага. Київ :Дух і Літера, 2013. 960 с.
4. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 180–212.
5. *Рубель В. А.* Коріння й генезис стану bushi (самураїв) в середньовічній Японії. *Східний світ*. 1996. № 2. С. 29–36.
6. *Рубель В. А.* Середньовічна Японія на шляху військової диктатури: диктатура Тайра. *Східний світ*. 1995. № 1. С. 68–75.
7. *The Cambridge History of Japan Vol. 3: Medieval Japan.* Cambridge University Press, 1990. 712 p.

Лекція 8. КОРЕЯ У IV–XVII ст.

1. *Природа та люди «Країни ранкової свіжості».*
2. *«Епоха Троєцарства» (IV–VII). Політичне об'єднання країни. «Велика Сілла» (VIII–IX).*
3. *Держава Корьо (920–1329). Завоювання Кореї монголами.*
4. *Держава Чосон у XIV–XVI ст. Вторгнення маньчжурів.*

В історії Кореї важливу роль відігравали природно-кліматичні умови, що сприяли формуванню корейського етносу, держави та суспільства. Необхідно враховувати, що в період раннього Середньовіччя під впливом «китайського чинника» в Кореї утвердилися конфуціанська ідеологія, тотальне одержавлення та планова економіка, значним був вплив китайської культури.

У IV ст. на основі родоплемінних угруповань з'явилися ранньосередньовічні держави *Когурьо*, *Пекче*, *Сілла*, що започаткували період *Троєцарства*. Необхідно звернути увагу на те, що розвиток корейської державності припав на епоху «смути» в Китаї, тому становлення тут середньовічної держави та суспільства здійснювалося без цілеспрямованого тиску з боку «великого сусіда». Корейці вибірково сприймали досягнення китайської цивілізації та всіляко оберігали ідею незалежного самостійного розвитку. У непримиренну боротьбу панування на півострові поступово були втягнуті Китай і Ямато, які переслідували свої інтереси.

Епоха Сілла (VIII–IX ст.) – важливий етап становлення корейської середньовічної цивілізації загалом, держави та суспільства зокрема. У першій половині VII ст. був створений розгалужений державний апарат, сильна постійна армія, установлений порядок престолонаслідування, зміцніла автократія ванів. Склалося суспільство китайського типу, схильне до циклічних закономірностей розвитку, коли власність на землю мала реальне значення лише в умовах сильної централізованої держави.

У середньовічний період «*Країна ранкової свіжості*» (епохи *Корьо* та *Чосон*) досягла високого рівня розвитку продуктивних сил, держави та суспільства. Саме тому держава Корьо не стала легкою здобиччю монголів. Незважаючи на зраду національних інтересів правлячою верхівкою країни, завойовники були змушені докласти колосальних зусиль, щоб підкорити країну й змусити корейців у 1273 р. визнати себе васалами монгольської династії Юанів. Наприкінці XIV ст. Корея скинула монгольське панування. Країна пережила піднесення національної культури, практично у всіх галузях матеріальної та духовної культури мали місце визначні досягнення. У XVI ст. розгорнулася запекла, але безплідна боротьба різних угруповань правлячого класу за привілеї землі та вплив на імператора. *Вітчизняна війна (1592–1598)* проти японської агресії викликала до життя потужний патріотичний рух, сприяла зростанню національної самосвідомості корейців. Війна суттєво підірвала продуктивні сили країни. Корея зазнала колосальних людських втрат. Зовнішній тиск (Китай і Японія, монголи й маньчжури), зрештою, спонукав до самоізоляції країни в XVII ст.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 107–119.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 89–123.
3. Lee K. New History of Korea. Seoul: Harvard University Press, 1984. 518 p.

РОЗДІЛ III. ВЕЛИКИЙ ЄВРАЗІЙСЬКИЙ СТЕП

Лекція 9. НОМАДИ ВЕЛИКОГО СТЕПУ В ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

1. Природно-кліматичні умови Великого Степу.
2. Кочівники середньовіччя у світовій цивілізації.
3. Номади та землероби: особливості взаємовідносин.

Кочові народи Середньовіччя були найважливішою посередницькою ланкою між Заходом та Сходом. Фахівці вважають, що номади – складова частина загальнолюдської цивілізації, вони істотно вплинули на становлення сучасної етнічної та політичної карти світу. Кочове скотарство

є формою екологічного пристосування племен з виробничою економікою до степів і напівпустель. Ця форма господарювання та соціальної організації добре відома з глибокої давнини.

Великий Євразійський Степ – найбільш континентальна частина Сходу, що простягнулася від річки Уссурі до Карпат широкою тисячокілометровою смугою, затиснутою лісовими масивами й тайгою на півночі, пустелями та гірськими системами на півдні. Цей величезний історико-географічний регіон фахівці зазвичай ділять на дві несхожі одна на одну зони: східну та західну. Проте, треба підкреслити, номадів Степу поєднували єдиний кочовий тип господарювання, схожі процеси соціально-політичного розвитку, загальні зовнішньополітичні проблеми.

Епохою розквіту номадизму фахівці вважають час з середини I тис. до н. е. до середини II тис. н. е. У цей час поступово склалися етнічні спільноти номадів та їхні держави переважно у вигляді кочових імперій. Треба враховувати, що у середньовічний період Великий Степ пережив три важливі етапи свого історичного шляху. *Перший етап* припав на епоху Великого переселення народів (IV–VII ст.), коли Степ викидав на Захід, Схід і Південь усе нові й нові орди завойовників (гунів, сяньбі, жужан, тюрків). *Другий етап в VII–X ст.* характеризується відносною стабілізацією положення, що призвело до створення *каганатів*, які змінювали один одного: Тюркський, Хазарський, Уйгурський, Киргизький. Деякі з них перетворилися на великі держави, які диктували сусідам свою політичну волю. *Третій етап* історії середньовічних номадів (X–XIV ст.) знаменується наймасовішою міграцією кочовиків, що призвела до створення Монгольської імперії. Загибель її спадкоємиці – Золотої Орди – була початком згасання середньовічного номадизму.

Під час вивчення теми необхідно приділити увагу особливостям екологічного пристосування кочових племен, специфічним рисам розвитку їхнього суспільства, внеску кочівників у матеріальну та духовну культуру, транзитну торгівлю, визначити вплив кочового способу господарювання на довкілля. У сучасних дискусіях, присвячених багатолінійним теоріям всесвітньої історії, підкреслюється специфіка кочових спільнот. Деякі фахівці схильні розглядати *номадизм як особливий спосіб виробництва*. Так чи інакше, видатна роль кочових спільнот виконувалася на історичній сцені насамперед в середньовічну епоху. На кінець середньовіччя кочовий тип господарювання закономірно виявився в економічній та історичній безвиході.

Дискусійною залишається проблема взаємодії кочових спільнот та землеробських цивілізацій. Слід уважно вивчити довготривалі наслідки грандіозних зіткнень кочівників та середньовічних держав Євразії. Співіснування середньовічних кочівників і хліборобів призвело до виникнення різних форм стосунків між ними та кількох військово-політичних сценаріїв. Періоди відносної стабільності в межах природних територій проживання

змінювалися «вибухами» військово-політичної експансії переважно з боку кочових спільнот.

У XV–XVI ст. передові аграрні цивілізації вступили в період первісного накопичення капіталу. Номади нічого не могли протиставити новим формам інтеграції праці, що склалася у світовій системі торгівлі, а також натиску мануфактур й фабрик. Вогнепальна зброя і артилерія поклали край військовій перевазі скотарів над хліборобами. Номади були витіснені на периферію світової історії.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 120–131.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник / В. А. Рубель. Київ : Либідь, 2002. С. 214–222.
3. Kwanten L. Imperial Nomads: A History of Central Asia 500–1500. Leicester: University of Pennsylvania Press, 1979. 352 p.

Лекція 10. КОЧОВІ СПІЛЬНОТИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. *Великий Тюркський каганат (VI–VII).*
2. *Виникнення Хозарського каганату.*
3. *Хозарська держава (651–966): між Сходом та Заходом.*
4. *Половецькі орди на околицях Європи (XI–XIII).*

Основні проблеми та факти історії Тюркського та Хозарського каганатів дозволяють на конкретних прикладах вивчити особливості розвитку кочових спільнот Великого Степу в епоху раннього середньовіччя.

Великий каганат тюрків, що простягався від Каспійського моря до Кореї, був типовим ранньодержавним утворенням степовиків-кочівників, які жили за рахунок військового видобутку, а також данини, що виплачувалася сусідніми землеробськими державами. Значну частину доходів тюркютів становили побори з купців, які прямували Великим Шовковим шляхом.

У момент своєї найбільшої територіальної експансії (576 р.) Тюркський каганат простягався від Маньчжурії до Керченської протоки, від верхів'їв Єнісею до верхів'їв Амудар'ї. Тюркські кагани стали творцями першої євразійської кочової імперії, політичне й культурне надбання якої істотно вплинуло на історію Середньої Азії та Південно-Східної Європи. Під час вивчення теми треба з'ясувати причини розколу держави на дві великі частини – Західний та Східний тюркські каганати та подальший розпад й загибель держави кочовиків. Треба підкреслити, що саме Великий Тюркський каганат був відправною точкою в історії багатьох кочових держав, які протягом п'ятсот років постійно виникали в євразійських степах.

На руїнах Західного тюркського каганату виникла *Хозарська держава*, яка перетворилася на своєрідну контактну зону цивілізацій та культур Сходу й Заходу. Вторгнення хозар у степи Північного Кавказу, Нижнього Поволжжя та Північного Причорномор'я кардинально змінило етнополітичну ситуацію в Східній Європі. В епоху свого розквіту (кінець VIII – початок X ст.) хозари підпорядкували собі численні народи, що жили на теренах від Волги до Дніпра та Терека. Історія Хозарського каганату розвивалася в умовах культурного прикордоння та тісної взаємодії з культурами Кавказу, Центральної Азії, Арабським халіфатом, Візантійською імперією, слов'янським світом лісової зони Східної Європи. Важливим історичним наслідком майже трьохсотрічної хозарської гегемонії стала зупинка безперервного потоку кочівників, які рухалися Степом з Азії до Європи. Ця обставина мала позитивні наслідки для східнослов'янських племен і народів Центральної Європи. До цього слід додати, що хозари зупинили натиск арабів.

Різноманітні в культурному та етнічному відношенні землі Хозарського каганату поєднує надетнічна, «державна» *салтово-маяцька матеріальна культура*. Пам'ятки археології переконливо свідчать, що склалася унікальна історична ситуація, коли залежні від хозар землеробські народи підтримували кочове скотарство в степу. Важливою особливістю історії хозар є прийняття іудаїзму каганом та його найближчим оточенням.

На початку XI ст. орди кипчаків (половців) рушили до донських і дніпровських родючих степів з неосяжними пасовищами. На новій території кипчаки взяли до свого складу залишки аланського й болгарського населення Хозарського каганату. Слід враховувати, що половці були поділені на кілька розрізнених і самостійних орд. Кожна орда мала свою територію кочування. Об'єднана половецька держава (імперія) не склалася. Усе різноманіття стосунків між половецькими ордами та давньоруськими князівствами можна звести до кількох основних положень. Перш за все, це регулярні набіги на давньоруські князівства з метою грабежу. У відповідь здійснювалися каральні та превентивні походи давньоруських князів у «половецький степ». Половців використовували в боротьбі з іншими кочівниками та у політичній боротьбі давньоруських князів. Тривале «сусідство» сприяло взаємному збагаченню культури та побуту Русі й кочівників.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 132–148.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 224–250.
3. Kwanten L. Imperial Nomads: A History of Central Asia 500–1500. Leicester: University of Pennsylvania Press, 1979. 352 p.

Лекція 11. ІМПЕРІЯ МОНГОЛІВ

1. *Господарство та суспільний устрій монгольських племен.*
2. *Створення Монгольської орди. Чингісхан (1157–1227).*
3. *Причини успіхів монгольських завоювань.*
4. *Імперія монголів та її розпад.*

Монголи дуже серйозно вплинули на розвиток середньовічних цивілізацій Азії та Європи. Нашестя монгольських та споріднених з ними племен, об'єднаних Чингісханом в єдину Орду, і утворення неосяжної Монгольської імперії стали важливою межею в історії Середньовіччя загалом. Саме тому необхідно уважно вивчити обставини виникнення *Монгольської орди*, яка пройшла шлях від спільноти військової демократії до специфічної східної деспотії. Важливо пам'ятати, що в кочовому співтоваристві підпорядкування людей було помітно важливішим за володіння землею. Тому особливо цікавим є процес збирання «людей» (улусів), який очолив Чингісхан.

Необхідно виділити та проаналізувати роль Чингісхана в об'єктивному процесі складання монгольської державності. З його ініціативи було створено *Велику Ясу* – перші в монгольському середовищі писані закони, збірку адміністративно-кримінального права. Децимальна система організації держави та війська надала необхідну стрункість та жорсткість пухкій, патріархальній організації кочового співтовариства. Особливе значення мав новий адміністративний розподіл володінь Великого хана, створення гвардії, використання уйгурської писемності. Військово-адміністративні перетворення підкріплювалися релігійною толерантністю. Слід підкреслити, що перетворення Чингісхана стали важливою запорукою подальших успіхів Монгольської орди.

Причини успіхів монгольських завоювань необхідно шукати у відносній монолітності монгольського суспільства, його слабкій соціальній диференціації, а також у добре організованому й дисциплінованому війську, очолюваному талановитими полководцями. Велику увагу приділяли монголи військово-дипломатичній підготовці вторгнення (розвідка, деморалізація населення, нейтралізація сусідніх держав), завжди намагалися оформити вигідний для себе привід до війни. Водночас необхідно наголосити, що найбільша міграція кочівників (монгольська навала) збіглася за часом з періодом роздробленості та соціально-політичної кризи наймогутніших держав східного та європейського середньовіччя, що значно полегшило їхнє завоювання.

Слід з'ясувати основні чинники та обставини розпаду Монгольської імперії. Важливо зосередити увагу на неможливості оперативного управління неосяжною державою, розриві кровноспоріднених зв'язків, неминучій асиміляції монголів підкореними, але більш цивілізованими народами Китаю, Середньої Азії, Ірану, Русі та інших.

Необхідно підкреслити, що вже наприкінці 60-х рр. XIII ст. неозора Монгольська імперія остаточно розпалася на чотири улуси-держави, кожен з яких очолювали нащадки Чингісхана. Володіння монгольської династії Юань у Китаї, Улус Джучі, більш відомий як Золота Орда, володіння Хулагуїдів-ільханів в Ірані й Передній Азії, Улус Чагатай в Середній Азії та Східному Туркестані – усі вони пройшли свій неповторний історичний шлях від могутності до загибелі й народження на їхніх руїнах нових держав.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 149–163.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 250–261.
3. *The Secret History of the Mongols. The Life and Times of Chinggis Khan*; translated, annotated, and with an introduction by Urgunge Onon .London; New York : Routledge Curzon Press, 2001 – 307 p.

Лекція 12. ЗОЛОТА ОРДА: НА ЗАХІДНІЙ МЕЖІ СХОДУ

1. Становлення Улуса Джучі як самостійної держави.
2. Державно-адміністративний устрій Золотої Орди в XIII–XV ст.
3. Взаємодія цивілізацій (осілої та кочової) у межах однієї держави.

Протягом кількох десятиліть Улус Джучі розвивався в рамках величезної централізованої держави, яку залишив Чингісхан своїм спадком. Процес політичної автономізації Улусу Джучі відбувався на класичних принципах степової імперії. Необхідно враховувати, що неосяжна держава, яка виділилася в процесі розвалу єдиної Монгольської імперії, спочатку складалася з двох військово-політичних одиниць – «Кок-Орда» та «Ак-Орда». Усі землі та народи, що увійшли до складу держави, розглядалися як колективна спадкова власність роду Джучідів сімейства Чингісовичів. На чолі держави стояв хан, який обирався на курултаї серед нащадків Джучі. Організація внутрішнього життя країни базувалася на традиціях кочових імперій. У першій половині XIV ст. вся територія держави була поділена на чотири великих улуси – *Крим, Хорезм, Сарай і Дешт-і-Кипчак*. Дуже важливу роль у державному житті Орди мав улус Сарай, що був ханським доменом.

У середині XIV ст. Золота Орда належала до найсильніших держав Середньовіччя. Збройні сили ординців досягали 300 тисяч шабел. Важливою особливістю державного устрою Улусу Джучі була виняткова роль головнокомандувачів війська – *беклербеків*. Іноді реальна влада цих ватажків кочової знаті перевищувала владу ханів. Траплялося, що беклербеки призначали ханів на свій розсуд. Серед беклербеків були фігури видатні: *Ногай*,

Мамай, Едигей. Військово-політичний авторитет беклербеків створював умови для запеклої боротьби за владу й кровопролитних міжусобиць, які, врешті – решт, згубили Орду.

Треба підкреслити, що виразною особливістю розвитку золотоординської держави та суспільства в другій половині XIII–XIV ст. стає бурхливе зростання міст, яке підкріплювалося відновленням трансконтинентальної торгівлі північною гілкою Великого Шовкового шляху. Розквіт міського життя, прийняття ісламу, різноманітні зв'язки з Хорезмом, Єгиптом та Малою Азією суттєво визначали у цей час вектор цивілізаційного розвитку Золотої Орди. Отже, у період класичного середньовіччя західна частина Золотої Орди стала територією значного зближення і активної цивілізаційної взаємодії Заходу та Сходу, що проявилось насамперед в матеріальній культурі та економічних відносинах з країнами Східного Середземномор'я.

Необхідно враховувати, що штучне походження золотоординської держави суттєво вплинуло на її роль у міжнародних відносинах. Спочатку ординці розглядали країни Східної Європи як своїх данників та потенційні жертви майбутньої агресії. Проте системна внутрішня криза, загасання світової торгівлі на Великому Шовковому шляху, екологічні проблеми та агресія з боку Тимура підірвали колишню могутність держави. Майже столітній період розпаду перетворив ординські володіння на об'єкт боротьби сусідніх держав і ханств, що виділилися з її складу.

Література

1. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 164–176.
2. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 261–266.
3. *Fedorov-Davydov G. A.* The Silk Road and the Cities of the Golden Horde. Berkley: Zinat Press, 2001. 189 p.

РОЗДІЛ IV. СЕРЕДНЬОВІЧНА ІНДІЯ ТА ІНДОКИТАЙ

Лекція 13. ОСОБЛИВОСТІ ІНДІЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. *Характерні риси індійської середньовічної цивілізації.*
2. *Варново-кастова організація індійського суспільства.*
3. *Індуїзм у соціально-політичній історії Індії.*
4. *Доісламський період історії Індії (VI–XII).*

Вивчаючи індійське середньовіччя, необхідно враховувати специфічне становище субконтиненту Індія, величезну різноманітність етносів, що проживали тут (представлені гілки трьох основних рас), мозаїчність релігійних течій, а також особливий консервативний (інтровертний) шлях розвитку

індійської цивілізації. Унікальне місце в індійському суспільстві займала *варново-кастова система*, освячена непорушними релігійними нормами. У першому тисячолітті нашої ери всередині давніх варн індійського суспільства поступово виникли численні *касти* – замкнені ендегамні групи людей, які спадково зайняті в певній сфері діяльності. Формувалися касти серед представників первісних племен, іновірців, сект, людей схожих занять. Кожна каста непохитно посідала певне місце в складній соціальній ієрархії індійського суспільства, а також пов'язана з певною територією. Для членів касти характерна кастова самосвідомість, особлива культура, що виражається в специфічних звичаях, обрядах, міфології. Касти мали сувору внутрішню організацію, ієрархію членів, бюджет, норми моралі й поведінки. У кожен момент каста вважається незмінною: у неї не можна вступити, її членом можна тільки народитися, вона вічна. Водночас, треба наголосити, що кастова система в Індії перебувала в постійному русі, одні касти зникали, інші з'являлися.

Стрижнем середньовічної індійської цивілізації був *індуїзм*. Це віровчення виникло в результаті синтезу давнього ведизму, брахманізму й буддизму. Відсутність жорсткої церковної організації в індуїзмі компенсувалася дуже значною роллю брахманів, які завідували культово-обрядовим життям, здійснювали тотальний контроль над віруючими. Кастова система й індуїзм ідеально відповідали одне одному. Особливості індуїстського віровчення сприяли багатомісячній консервації соціальних відносин, що склалися.

Під час вивчення політичної історії Індії особливу увагу необхідно приділити відносинам деспотичної держави та землеробської громади. Слід зазначити, що політична система, що склалася в Індії після розвалу імперії Гуптів, мала чітко виражений дворівневий характер. Отже, рішучої різниці між рівнем князівства й намісництва не існувало. Відрізнялися лише «кількісні» характеристики обсягу владних повноважень. Тому за певних умов і обставин князівства легко трансформувалися в намісництва й мавпаки, переливаючись з одного політичного стану в інший (піднесення, занепад, розпад, об'єднання тощо). За цих умов унікальне становище займала індійська селянська громада, яка діставалася як здобич кожному новому правителю. Індійська громада була складним соціальним утворенням, у якому на рівні традицій здійснювався строгий порядок взаємного обміну товарами й послугами. Общинна рада, очолювана старостою, вирішувала питання наділення землею, вершила суд і розправу.

Треба усвідомлювати, що на політичній карті середньовічної Індії завжди чітко виділялися три регіони: *Північна Індія*, *Декан* й власне *Південна Індія*. Кожен з них мав свою політичну історію. У кожному регіоні було кілька центрів політичної активності, які вели боротьбу за гегемонію. Проте можна виділити кілька загальних особливостей політичної історії Індії доісламського періоду. У доісламський час для Індії характерне

чергування тривалих періодів децентралізації та короточасних етапів централізації державного життя. Нестійкість політичного розвитку, стрімкі злети й падіння держав через їх внутрішню слабкість і зовнішній вплив. У V–VII ст. на території Індії зафіксовано близько 50 князівств, що існували одночасно або змінювали одне одного. Зберігся розкол Індії на «арійську» Північ і «дравидські» Декан та Південь. В індуський період зберігся значний економічний і культурний вплив міст. Політичні міжусобиці й соціально-економічна нестабільність не зупинили поступального розвитку культури індійської цивілізації.

Без урахування та осмислення цих факторів неможливе вивчення історії Індії, яка зберегла в Середні віки своєрідну, надзвичайно багату культуру та успішно протистояла ісламізації, арабізації та іншим зовнішнім впливам.

Література

1. Борділовська О. А. «Ідеальний цар» у класичній індійській традиції. *Східний світ*. 2001. № 2. С. 128–137.
2. Борділовська О. А. Соціальна стратифікація індусько-буддійської імперії Харші. *Східний світ*. 2003. № 4. С. 26–34.
3. Борділовська О. А. «Харшачаріта» Бани: джерелознавчий портрет. *Східний світ*. 1998. № 1–2. С. 5–14.
4. Рубель В. А. Доісламська Індія за матеріалами «Харшачаріти» Бани й подорожніх записів Сюань-цзана. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ : Либідь. С. 614–664.
5. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 166–191.
6. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 495–523.

Лекція 14. КРАЇНИ Й НАРОДИ ІНДІЇ В XIII–XVII ст.

1. *Делійський султанат (1206–1526).*
2. *Виникнення держави Великих Моголів (1526–1857). Правління падишаха Бабура (1483–1530).*
3. *Реформи падишаха Акбара (1542–1605).*
4. *Поступове згасання та занепад імперії Великих Моголів у XVII–XVIII ст.*

Важливо пам'ятати, що в XII ст. більшість держав субконтиненту вступило в період стагнації та занепаду, що зумовило досить легке завоювання Північної Індії воєначальником Газнійської держави, який започаткував султанат із центром у Делі.

В епоху *Делійського султанату* в Північній Індії поступово склалася величезна мусульманська держава з переважно індуським населенням. Виникли передумови для формування надзвичайно багатой, вельми унікальної індо-мусульманської культури. Водночас багато дослідників називають Делійський султанат періодом «загального безпліддя», оскільки

панівні кола країни, які сповідували агресивний іслам, стикалися зі стійким пасивним опором переважної частини індусів. Захоплення й руйнування Делі й масове знищення населення, вчинене Індії Тимуром (1398), остаточно підірвали могутність султанату та прискорили його смерть.

Внутрішня слабкість Делійського султанату пояснює легкість, з якою колишній правитель Фергани Бабур, який шукав «вільний трон», здобув владу в північній і північно-східній Індії. Слід зазначити, що з виникненням держави, відомої як «*Імперія Великих Моголів*», розпочався якісно новий період історії Індії. Великим Моголам на початковому етапі свого розвитку вдалося на розумній основі поєднати мусульманський та індуський компоненти індійського суспільства. Особливий інтерес становлять державні та релігійні реформи падишаха *Джелал ад-Діна Акбара*, який об'єднав під своєю владою більшу частину Індії. Успіх реформ «Великого Могола» визначався політикою віротерпимості та соціального миру, а також створенням необхідних умов динамічного розвитку економіки країни. Релігійна політика Джелал ад-Діна доповнювалася серйозними перетвореннями в землекористуванні та податкових зборах, що забезпечило внутрішню стабільність величезної багатонаціональної країни. Час правління Акбара та його найближчих спадкоємців став періодом небувалого розквіту індо-мусульманської та індо-перської середньовічної культури.

Нащадок Акбара шостий падишах династії Великих Моголів *Аурангзеб Аламгір* свою небувалу цілеспрямованість і працездатність спрямував на зміцнення деспотичної мусульманської імперії, що за умов, які склалися, об'єктивно підштовхувало державу до загибелі. Надмірні військові витрати зажадали екстраординарних зусиль для поповнення скарбниці. Податковий пресинг обрушився на підданих падишаха. Економічне життя країни було паралізоване. Ревний мусульманин Аурангзеб прагнув за будь-яку ціну перетворити Хіндустан «на країну ісламу». По всій імперії розгорнулися гоніння на індусів і на мусульман-шиїтів. Закривалися індуські храми й брахманські школи. Для купців-індусів торгові мита вдвічі перевищували мита для мусульман. Політика Аурангзеба викликала загальне невдоволення. Повстали племена, клани, секти, касты. Значну загрозу для режиму моголів являли рухи сикхів і маратхів. Напередодні колоніального вторгнення Індія знаходилася в стані глибокого застою. У своєму економічному та політичному розвитку вона потрапила в глухий кут.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 192–207.
2. Кримський А. Ю. Що таке «фута» і «футунь» у Аф. Нікітіна XV віку. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*. 1928. Кн. 12. С. 265–269.
3. *Мусульманська Індія*. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1 : навч. посібник. Київ : КНТ, 2021. С. 420–453.

4. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 523–561.
5. Середньовічна Індія після ісламського завоювання за матеріалами європейських мандрівників // Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ : Либідь. С. 670–727.
6. Chattopadhyaya D. Studies in the History of Science in India. 2 vols. New Delhi: Editorial Enterprises, 1982. 883 p.

Лекція 15. ДЕРЖАВИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ В СЕРЕДНІ ВІКИ

1. Особливості історичного поступу народів Південно-Східної Азії в першому тисячолітті н.е.
2. Держави Південно-Східної Азії в X–XIII ст.
3. Боротьба народів Індокитаю з монгольською агресією в XIII ст.
4. Індокитай у XIV–XVI ст.

Індокитай – життєвий простір для незліченних народів та племен став історичною батьківщиною багатьох держав. У Середньовіччі Південно-Східна Азія не зазнала масових міграцій та різких вторгнень чужорідних етнічних груп, що різко відрізняються своїм соціально-економічним устроєм. Ця обставина, як і багатовікові різноманітні контакти з Китаєм, Індією та мусульманськими державами, суттєво визначили головні особливості історичного шляху країн і народів Індокитаю.

Розвиток суспільства й формування державних утворень в країнах Південно-Східної Азії в перші століття н. е. мали кілька особливостей. У середині першого тисячоліття в Індокитаї виникають перші державні утворення шляхом «збирання» територій, поглинання, асиміляції та виникнення переважно у вигляді приморських імперій, які об'єднували багато в чому різні країни. Теперішні етноси в той період перебували в стані формування. Держави тих часів легко обмінювалися територіями, династіями, етнічними групами.

У X–XIII ст. в Індокитаї зміцніли чотири імперії *Паган*, *Камбуджа-деша*, *Сінгасарі-Маджапахіт* і *Дайв'єт*, які мали схожі риси соціально-політичного та економічного розвитку. Необхідно наголосити, що Камбуджадеша – *Ангкорська імперія* в XI–XIV ст. була не лише найбільшою державою регіону, а й однією з найбільших у всьому тодішньому світі. Кхмерські монархи створили в XII ст. велику імперію, яка спиралася на величезні природні та людські ресурси району з унікальною іригаційною мережею.

У другій половині XIII ст. у країнах Індокитаю розгорнулася всенародна боротьба та патріотичний рух проти монгольської агресії. Доля народів Індокитаю вирішувалася в 80-х рр. XIII ст. Переможна відсіч навалі була результатом спільних зусиль Дав'єта, Т'ямпи й Камбуджадеші за

провідної ролі Дав'ета. Три походи величезних монголо-китайських армій (1257, 1284–1285; 1287–1288) зазнали поразки й були вигнані з країни.

Слід звернути увагу на наслідки монгольської експансії, яка порушила нормальний економічний та культурний розвиток країн Південно-Східної Азії та супроводжувалася руйнуваннями, голодом та масовою загибеллю людей. Імперія Юань з її величезними людськими ресурсами створювала постійну загрозу вторгнення до прилеглих країн, які виділяли величезні кошти на зміцнення оборони та військової справи. У соціальній структурі сусідніх із Китаєм країн посилювалися позиції військової знаті, розширилися її адміністративні права, удосконалювався внутрішній апарат примусу, розроблялася відповідна державна ідеологія. Наприкінці XIII ст. остаточно сформувалися сучасні межі регіону загалом.

У XIV–XVI ст. стійко розвивалося багатогалузеве сільське господарство, засноване на розгалужених іригаційних системах. У регіоні швидко зростали міста, а також їхні розміри та роль у житті суспільства. Столиці не відігравали вирішальної ролі, кожен аграрний район мав своє місто – торгово-ремісничо-адміністративний центр. Примат світської влади над духовною зберігся й у XV–XVII ст., як і традиційні норми в культурі. Національні культури охоплювали широкі маси населення й швидко поширилися на більшій частині землеробських територій.

Важливо підкреслити, що формування моноетнічних держав відбулося в усьому регіоні історично одночасно. У сусідніх регіонах (Південна й Східна Азія) продовжували діяти старі держави, що стояли на імперському шляху розвитку (Делійський султанат, Великі Моголи, Мін) зі своїми значною мірою архаїчними типами зв'язків, які багато в чому доводилося переборювати вже в XX ст.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 208–223.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 597–691.
3. Aung-Thwin M. Pagan. The Origins of Modern Burma. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1985. 264 p.

РОЗДІЛ V. ІРАН НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Лекція 16. ІРАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО Й ДЕРЖАВА ЕПОХИ САСАНІДІВ

1. Становлення та розвиток раннесасанідської держави (III–V ст.).
2. Релігійні течії в Еран-шахрі.
3. Держава Сасанідів у VI–VII століттях та її загибель.

Ранньосередньовічна іранська держава виникла як своєрідне та закономірне продовження Перської імперії Ахеменідів та Парфії. Спадщина давніх традицій державності справила вирішальний вплив на виникнення та подальший розвиток *Еран-шахра*. Слід враховувати, що основою економічного життя країни було іригаційне землеробство та забезпечення транзиту товарів Великим Шовковим шляхом. Правителям династії Сасанідів вдалося створити могутню державу, яка успішно протистояла Візантії й претендувала на гегемонію в Західній Азії та на Близькому Сході в III–VI ст. н. е.

Слід приділити увагу вивченню державного устрою ранньосередньовічного Ірану. Шаханшах мав величезну владу, що передавалася в спадок. За зразком Ахеменідської держави він керував країною, спираючись на централізований державний апарат та залежних від нього намісників та царків.

Необхідно підкреслити надзвичайно сильний вплив у суспільно-політичному житті країни *зороастризма*, *маніхейства* та *маздакізма*. Соціально-ідеологічний розвиток країни багато в чому визначався наявністю численних громад іудеїв та християн. Звісно, становлення нової держави та суспільства відбувалося в умовах різкої ідеологічної полеміки та боротьби за вплив на верховну владу. Зрештою, віровчення пророка Зороастра стало ідеологічною основою влади монархів династії Сасанідів.

Розквіт держави Сасанідів припав на час правління *Хосрова I Ануширвана* (531–579), який з допомогою жорстокого терору провів рішучі реформи, спрямовані на зміцнення центральної влади, армії, економічного життя країни. Подальший розвиток сасанідської держави та суспільства в VI–VII ст. нагадує синусоїду: успіхи чергувалися з жорстокими поразками, періоди спокою й стабільності змінювалися різким загостренням внутрішнього життя та безжальною боротьбою за верховну владу. Вивчаючи проблеми загибелі Сасанідської держави, важливо визначити внутрішні передумови розпаду та вплив зовнішніх факторів (Візантія, тюрки, араби). Необхідно пам'ятати, що сасанідський період став перехідним етапом до принципово нової доби багатовікової історії Ірану.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 224–237.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 299–324.
3. *Сасанідський Іран за часів маздахізму*. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ : Либідь. С. 271–310.
4. *The Cambridge History of Iran Vol. 3: The Seleucid, Parthian and Sasanid Periods. Part 2*; Ed. by E. Yarshater. Cambridge : University Press, 1983. 883 p.

РОЗДІЛ VI. АРАБО-ІСЛАМСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Лекція 17. ВИНИКНЕННЯ ІСЛАМУ ТА УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ В АРАБІВ

1. *Геополітичне становище Аравійського півострова.*
2. *Етно-релігійна ситуація в Аравії в середині I тисячоліття н.е.*
3. *Аравія до ісламу.*
4. *Мухаммад (570–632) та його проповідь. Утворення арабської держави.*

Аравія – найбільший півострів земної кулі, що омивається водами морів Індійського океану, розташований на крайньому південному заході Євразії. Величезна територія півострова охоплює кілька країн, що відрізняються природно-кліматичними умовами й особливостями історичного розвитку, найбільш важливі серед них: *Ємен, Хадрамаут, Оман, Хіджаз, Неджд*. Характеризуючи природно-кліматичні умови й геополітичне становище Аравійського півострова загалом, слід виділити такі особливості: Аравія – найдавніший район іригаційного землеробства; до найважливіших занять населення належить також скотарство (поголів'я худоби становили кози, вівці, осли, велика рогата худоба й верблюди); багато жителів країни займалися мореплавством, рибальством, промислом морепродуктів і видобутком перлів; величезну роль у житті півострову відігравала посередницька торгівля й лихварство.

З давніх-давен Аравія перебувала на перетині великих культур Передньої Азії й Африки, однак залишалася ніби на периферії цивілізації. Вона була об'єктом підвищеної уваги Римської імперії та Парфії, Візантії та Сасанідського Ірану, оскільки займала стратегічно важливе місце на трансконтинентальному торговому шляху Схід – Захід. Могутні держави підтримували маріонеткові режими в Аравії, намагаючись створити умови для надійного контролю над торговими шляхами.

Стрижневим питанням у вивченні генези арабо-мусульманської цивілізації є дослідження різноманітних передумов, що сприяли виникненню ісламу. У першій половині I тис. н. е. Аравія перетворилася на жваве перехрестя віросповідань та релігійно-ідеологічних навчань. Язичники, християни, іудеї, зороастрійці вели гостру полеміку, приховану та відкриту боротьбу за домінування на півострові. Отже, у цей час серед держав і племен Аравії склався тугий вузол військово-політичних та соціально-економічних протиріч. До кінця VI ст. Аравія перебувала в стані глибокої кризи, що вразила всі сторони життя країн півострова. Брак потужної державності, економічний застій, релігійно-ідеологічний розбрід загрожували арабам повним занепадом.

Треба з'ясувати, чому саме Хіджаз став батьківщиною нового віровчення. Пророк-рятівник, месія, якого так потребувала Аравія, з'явився в *Мецці*, найбільшому поселенні країни, яке лежить у спекотній, безплід-

ній долині, оточеній суворими горами. Важкі кліматичні умови компенсувалися вдалим розташуванням на перетині торгових шляхів. Хіджазька дорога, що проходила східним узбережжям Червоного моря, з'єднувала Ємен з Палестиною та Сирією. Неджська дорога пов'язувала Ємен з Іраком. Центром духовно-релігійного життя Мекки й всієї Західної та Центральної Аравії стало святилище *Кааба*. Тут зберігається знаменитий «Чорний камінь» метеоритного походження (аероліт). Кааба була загальноарабським капищем. На території святилища знаходилися ідоли багатьох богів, яким поклонялися арабські племена, а також християнські ікони тощо. Язичники Центральної та Західної Аравії здійснювали паломництво до Кааби.

В Аравії важко було знайти більш відповідне місце для проповіді нового віровчення. Виникнення ісламу закономірно пов'язують з пророком *Мухаммадом ібн Абдаллахом*, що пояснює необхідність уважного вивчення його життєвого шляху та основних положень проповіді. Особливе значення має осмислення головних догматів ісламу. Важливо усвідомити основні причини, що дозволили Мухаммаду в найкоротший історичний термін об'єднати арабські племена та розпочати успішну військову експансію на території сусідніх країн.

Література

1. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 238–252.
2. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 325–348.
3. *Преславний Коран*. Переклад смислів українською мовою / пер. з арабської, передмова, коментарі, дослідження М. М. Якубовича. Медіна: Центр короля Фагда з друку Преславного Сувою, 2012. 998 с.
4. *Armstrong K.* Muhammad: a Biography of the Prophet. London: Phenix Press, 2001. 287 p.

Лекція 18. ЗАВОЮВАННЯ АРАБІВ І СТАНОВЛЕННЯ МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ. ХАЛІФАТ ОМЕЯДІВ (662–750)

1. *Праведні халіфи (632–662). Шіїти та суніти.*
2. *Причини успіхів арабських завоювань.*
3. *Дамаський халіфат Омеядів (662–750).*
4. *Криза та падіння халіфату Омеядів.*

Слід наголосити, що економічна та політична ізоляція Аравії, що склалася на початку VII ст., не дозволяла вирішити проблеми держави, що виникла за рахунок внутрішніх ресурсів країни. Тому подальший розвиток молодій ісламській державі був можливим лише за рахунок зовнішніх завоювань. У небувало короткий історичний термін найближчі послідовники Мухаммада (*праведні халіфи*) затвердили свою владу на величезній території Північної Африки, Близького Сходу та Передньої Азії. Водночас завоюван-

ня проходили в умовах найгострішої внутрішньополітичної боротьби, в результаті якої сформувалися основні течії в ісламі: *шиїти* та *суніти*.

Необхідно чітко визначити внутрішні та зовнішні чинники, які зумовили успіх та стійкість арабських завоювань. Насамперед слід звернути увагу на внутрішню слабкість противників арабів, виділити також організацію арабського війська, релігійний інтерес і віротерпимість, ісламізацію та арабізацію населення завойованих країн.

Виникнення Арабського халіфату Омеядів з центром у Дамаску стало основним підсумком завоювань. Важливу роль у становленні та розвитку молодого арабо-ісламської цивілізації відіграла єдність держави та релігії, політики та віровчення. Треба розуміти, що уявлення про Омейядів як про нечестивих «царів», ворожих ісламу, засноване на фальсифікації історії в Аббасидський період. Насправді династія правителів, заснована Муавією, залишила по собі в народі набагато кращу пам'ять, ніж інші династії. Після Омейядів не було більше халіфів, які визнавалися б усім мусульманським світом.

Успіхи халіфату фахівці пояснюють двома найважливішими факторами політики молодого держави: *ісламізація* й *арабізація* завойованих територій. Успіх ісламізації пояснюється кількома причинами: іслам виявився віровченням простим і зрозумілим для людей, які визнали ідею єдиного божества; прийняття ісламу супроводжувалося конкретними й цілком відчутними економічними вигодами; ісламізація проходила добровільно, без активного примусу. Важливим аспектом ісламізації була віротерпимість до послідовників монотеїстичних вірувань.

Виважена внутрішня політика та успіхи під час завоювань забезпечили короточасне процвітання династії. Друге десятиліття VIII ст. стало апогеєм політичної могутності халіфату Омейядів. Держава досягла максимальних розмірів, а чисельність населення перевищувала 70 млн жителів, гігантські суми стікалися до скарбниці халіфів, дозволяючи утримувати величезну армію і флот, вести монументальне будівництво.

Необхідно приділити увагу вивченню державного устрою халіфату, системи землекористування, внутрішньої політики та експлуатації підкорених країн. Припинення завоювань, поступове посилення економічного потенціалу провінцій і навіть позицій мусульман ірано-тюркського походження багато в чому сприяли поглибленню кризи Дамаського халіфату.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 252–267.
2. Класичне арабо-мусульманське суспільство за Кораном. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ : Либідь. С. 315–540.
3. Коран / пер. з араб. М. Якубович. Київ : ДУМУ «УММА», 2018. 608 с.
4. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 356–365.

5. *Hawting G. R. The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate. Routledge : Southern Illinois University Press, 1986. 176 p.*
6. *Studies on the First Century of Islamic Society / edited by G.H.A. Juynboll. Carbondale : Southern Illinois University Press, 1982. 292 p.*

Лекція 19. БАГДАДСЬКИЙ ХАЛІФАТ АББАСИДІВ (VIII–XIII ст.)

1. *Розвиток арабської держави в епоху Аббасидів (750–1258).*
2. *Соціально-економічний розвиток країн Халіфату.*
3. *Феномен арабо-ісламської культури.*
4. *Розпад та загибель халіфату Аббасидів.*

Час, що охоплює другу половину VIII ст. й аж до початку XIII ст., був найпліднішим періодом в історії арабо-мусульманської середньовічної цивілізації. У цей час загалом завершився процес арабізації Сирії, Іраку й частково Єгипту, а саме поняття «араби» змінило свій зміст. У аббасидський період араби втратили привілейоване становище й монополію на владу. Мусульмани, араби та неараби реально зрівнялися в правах, і це сприяло швидкій ісламізації східної половини імперії. Халіфат з арабської імперії перетворився на ісламську державу. Віросповідання реально стало важливішим для визначення статусу людини.

Необхідно підкреслити, що стрижнем формування небаченої до того часу арабо-мусульманської культури стала арабська мова, що сприймалася не як мова завойовників, а як найважливіший елемент загальної культури. Відбулася денаціоналізація мови. У такий спосіб середньовічна арабо-мусульманська культура створювалася багатьма народами, які населяли халіфат, і ввібрала традиції надзвичайно строкатого в етнічному відношенні середовища. Цим значною мірою був зумовлений її розквіт у VIII–XII ст. Араби зробили одну з найпродуктивніших в історії спроб засвоєння чужої науково-філософської спадщини. Робота з перекладу наукових і філософських творів призначалася для широкої аудиторії мусульманської інтелігенції і мала переважно світський характер.

Наприкінці VIII–IX ст. Аббасидський халіфат був потужною централізованою бюрократичною державою. Найбільшим землевласником був сам халіф, за ним слідували нащадки колишніх феодалів Ірану та Середньої Азії. Багдадський халіф керував державою, будучи визнаним лідером усього ісламського світу, і в епоху свого розквіту в VIII ст. правителі халіфату мали колосальну владу. Опорою могутності халіфа став розгалужений адміністративно-бюрократичний апарат та боєздатна армія. Слід звернути увагу на організацію економічного життя арабських країн, взаємовідносини мусульман та немусульман, причини небаченого піднесення арабо-ісламської культури. Єдиний економічний простір країн халіфату сприяв динамічному розвитку багатогалузевого землеробства,

міського ремесла, промислів, ефективної зовнішньої та внутрішньої торгівлі, продуктивних сил загалом. У другій половині IX – першій половині X ст. на просторах халіфату помітно зросли відцентрові тенденції, які зрештою призвели до дезінтеграції величезної держави. Уже за часів правління ал-Мамуна ставало дедалі зрозуміліше, що будь-яка спроба зберегти цілісність імперії приречена на невдачу. Країну охопила всеосяжна криза. Вона була обумовлена посиленням місцевих еліт, поглибленням протиріч між шіїтами й сунітами. Апарат виконавчої влади був паралізований палацовими інтригами, які роз’їдали державну могутність халіфату. Свідченням слабкості центральної влади можуть бути численні соціальні рухи й повстання, що охопили різні райони імперії та підняли на збройну боротьбу різні соціальні верстви й етнічні групи (рух карматів, повстання занджів тощо).

Підкреслимо, що до кінця IX ст. безпосередня влада халіфів поширювалася лише на Ірак і Південно-Західний Іран. Проте халіфи залишалися духовними сюзеренами ісламського світу, законними мусульманськими правителями вважалися тільки ті, хто отримав інвеституру від халіфа. Ця обставина дозволяла багдадським халіфам залишатися помітними фігурами в політичній боротьбі на теренах колишнього халіфату аж до XIII ст.

Література

1. Д’ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 268–283.
2. *Народні рухи у Багдадському халіфаті* // Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія: навч. посібник. Київ : Либідь. С. 541–609.
3. Рубель В. А. Антиаббасидське повстання Абу Харба: проблема етно-династійної ідентифікації. *Східний світ*. 2001. № 2. С. 141–145.
4. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 365–381.

Лекція 20. ІСЛАМСЬКІ ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ В IX–XVI ст.

1. *Особливості розвитку ісламських спільнот після розпаду Багдадського халіфату.*
2. *Ісламські держави Північної Африки.*
3. *Хрестові походи та мусульманський схід. Саладін (1171–1193).*
4. *Султанат мамлюків у Єгипті (1250–1517).*

Певні складнощі в студентів викликає вивчення історії мусульманських спільнот після розпаду халіфату. Слід враховувати, що політична історія кількох держав, що виникли в межах Арабської імперії, розвивалася за умов *поліцентризму*. Вона насичена складними перипетіями внутрішньо-політичної та ідеологічної боротьби, яка доповнювалася навалами зовнішніх ворогів. Політична нестабільність в арабо-мусульманському світі суттєво пояснювалася недостатньою легітимністю влади емірів і султанів, які не

мали божественної санкції, на відміну від багдадських халіфів. Тому численні політичні утворення на арабському Сході мали спонтанний характер і значно залежали від особистих якостей узурпаторів. Традиційні основи збереглися лише у сфері аграрних відносин та організації експлуатації підвладного населення. Для ідеологічного життя ісламських держав характерний розквіт шиїзму, що в X ст. розвивався у формі *ісмаїлізму*. Згодом відбулося поступове відродження сунізму, підтриманого виходом на історичну арену тюркських народів.

Ісмаїліти стали засновниками династії *Фатімідів*, яка встановила свою владу на значній території Північної Африки, Єгипту та Близького Сходу. Династія Фатімідів є класичним прикладом держави, яка продовжувала традиції арабо-ісламської цивілізації в нових історичних умовах.

Особливу увагу слід приділити зіткненню, взаємодії та протистоянню християнського Заходу та ісламського Сходу. Території Близького Сходу та Північної Африки стали ареною запеклої боротьби між хрестоносцями-християнами та молодими ісламськими державами. Протидія хрестоносній агресії сприяла виникненню нових ісламських держав із строкатим етнічним складом населення. У цьому плані цікавить особистість *Салах ад-Діна* (Саладіна), засновника султанату Аюбідів у Єгипті, грізного противника хрестоносців.

Султанат мамлюків у Єгипті продовжив традицію захоплення влади в цій країні вихідцями з інших країн. Слід зазначити, що роль мамлюків в історії Єгипту дуже суперечлива. Мамлюки захистили долину Нілу від зазіхань хрестоносців та страшного монгольського завоювання й спустошення. Водночас вони були носіями традиційних, консервативних форм ісламу й чужорідним елементом в етнічному та соціально-економічному житті країни. Правління султанів-мамлюків призвело до стагнації економіки та культури Єгипту.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 283–298.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 382–400.
3. Lev I. Saladin in Egypt. Leiden; Boston; Koln : Brill, 1998. 213 p.

Лекція 21. МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ІРАН І СЕРЕДНЯ АЗІЯ У IX–XIV ст.

1. Іран у IX–XI ст. Формування новоперської народності. Держави Саманідів (875–999) і Газневідів (977–1041).
2. Султанат сельджуків (1040–1157).
3. Розквіт і загибель держави Хорезмшахів (1194–1220).
4. Улус Хулагу в XIII–XIV ст.

Держава Саманідів, яка проголосила себе спадкоємицею Сасанідів, є класичним прикладом політичного утворення, що виникло після розчленування Багдадського халіфату. У IX–X ст. тут спостерігається поступове формування новоперського етносу, що спирався на ісламське віровчення та давньоперську культуру. Однак держава Саманідів швидко розвалилася під ударами тюрків Семиріччя та через міжусобиці місцевої знаті й гвардійських офіцерів.

Тюркські племена огузів, очолювані сімейством Сельджука, були відсунуті в Західний Іран великою посухою X–XI ст. За короткий термін сельджуки захопили величезні простори від Ірану до Анатолії, започаткувавши тюркізацію Малої Азії. Після захоплення Багдада ватажок сельджуків був оголошений «султаном і царем Сходу та Заходу», і виникла імперія *Великих Сельджуків*. У Малій Азії на захоплених візантійцями землях емір Сулейман створив практично незалежний султанат *Сельджуків Рума*. Слід враховувати, що короточасні успіхи сельджуків значно пояснюються військово-політичною слабкістю Візантійської імперії, а також релігійним і суспільним розбродом держав арабського Сходу. Зрештою сельджуки не змогли остаточно підпорядкувати собі території із давньою культурою, державними та релігійними традиціями. Ефемерність сельджуцької держави суттєво пояснюється тією обставиною, що їм не вдалося перетворити родоплемінну організацію на централізовану абсолютистську державу на зразок Сасанідів. Держава сельджуків, що роздиралася етнічними та релігійними протиріччями, зрештою зазнала історичного фіаско.

Держава *Великого Хорезма* виникла внаслідок боротьби мусульман Середньої Азії проти нескінченних вторгнень тюрків. Основу економіки Хорезма становило іригаційне землеробство та міжнародна торгівля. Правителям Хорезма не вдалося повною мірою налагодити гармонійні стосунки між землеробами та численними номадами. У результаті «великий Хорезм» виявився «глиняним колосом» і досить швидко впав під безжальними ударами моголів.

Панівна верхівка Ірану покійно визнала владу Хулагу – «законного» нащадка Чингісхана. Правителі держави Хулагуїдів називали себе *ільханами* («владаками народу»). Вони довго не приймали іслам, який сповідували завойовані ними народи. Сам Хулагу схилився до буддизму й благоволив християнам. Хулагуїди залишалися язичниками протягом довгих воєн з Джучидами (60–80-ті роки XIII ст.), оскільки основою їх війська були номади, послідовники шаманізму. Залишаючись язичниками, ільхани були чужі мусульманам – більшості населення держави. Це протиріччя серйозно гальмувало розвиток країни. Ініціатором неминучих реформ став вазір *Рашид ад-дін Фазлулла Хамадані* – учений єврей, який прийняв іслам. За наполяганням Рашид ад-Діна, ільхан Газан прийняв іслам, що значно розширило соціальну базу його влади. Був установлений твердий розмір

податків, створено умови для зростання земельних володінь чиновників-іранців; видано закон, який прикріплював селян до землі; ухвалена єдина система мір і ваг; вжито заходів, спрямованих на відродження ремісничого виробництва. Знехтувана у своїх інтересах кочова знать розправилася з неавтономним сановником. Реформи зупинили. Сепаратизм місцевих емірів і свавілля монголів привели державу до занепаду. Першими відпали Грузія, Азербайджан, Ірак, Хорасан, які проголосили владу місцевих династій. До середини XIV ст. володіння ільханів розподілили між собою хани Золотої Орди й правителі Мавераннахру.

Література

Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 298–309.

Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 409–431.

The Cambridge history of Iran. Vol. 4 : From the Arab Invasion to the Saljuqs. Cambridge University Press, 1975. 734 p.

The Cambridge history of Iran. Vol. 5 : The Saljuqs and Mongol periods. Cambridge University Press, 1968. 778 p.

Лекція 22. ЄВРЕЙСЬКА ДІАСПОРА В КРАЇНАХ ХАЛІФАТУ

1. Зіммі. Пакт Омара.
2. Формування єврейської середньовічної культури в країнах мусульманського сходу. Екзилархи та гаони Вавилонії.
3. Єрусалим в ісламську епоху (638–1099).
4. Суспільно-політичне, економічне та духовне життя єврейських общин на теренах Халіфату.

Вигнані римлянами, переслідувані візантійською владою єврейські общини зосередилися насамперед у країнах Близького Сходу та Передньої Азії, які вже в VII ст. стали серцевиною мусульманського світу. Слід наголосити, що наявність величезної маси іновірців складає головну відмінність між Халіфатом і середньовічною Європою. Євреї та християни не дали розчинити себе в мусульманському середовищі. Так склалося, що в середньовічний період єврейські общини відіграли видатну й навіть феноменальну роль у становленні та розвитку ісламської цивілізації.

Необхідно також враховувати, що в країнах ісламу євреї мали найширшу автономію. Головою діаспори вважався *екзиларх* (рейш галута). Він представляв єврейство перед владою, і халіфи визнавали його як єдиного вождя єврейства. Екзиларх впливав на діяльність академії у Вавилоні та вибори *гаонів*, які були вищими авторитетами в галузі релігійного та духовного життя.

Важливими умовами виживання народу-вигнанця були високий рівень організації єврейських общин, взаємодопомога, відсутність глибоких соціальних відмінностей, здатність пристосовуватися до будь-яких умов життя, прийняття господарського устрою й традицій домінуючого етносу. У нових історичних обставинах порятунком євреїв стало місто. Після ісламу за умов східного середньовіччя саме іудаїзм став «міською» релігією.

Винятково важливою обставиною, що дозволила євреям зберегти свою ідентичність в умовах багатовікового панування ісламу, став високий рівень освіти серед євреїв. Грамотність серед чоловіків була майже поголовною. Євреї, які володіли кількома мовами, відігравали значну роль у культурі країн халіфату. Вони були піонерами в розвитку різних наук, таких як астрономія, геометрія, геодезія, медицина, а також у галузі охорони здоров'я та адміністративних порядків.

Міжнародна торгівля була найважливішою галуззю господарства єврейських громад від Іспанії до Індії. Цьому сприяли тісні та стійкі зв'язки між єврейськими общинами в різних країнах, високий освітній рівень, особливий релігійний статус іудеїв у країнах хреста та півмісяця. Наприклад, на Близькому Сході та Межиріччі єврейські купці та фінансисти монопольно контролювали торгівлю прянощами та дорогоцінним камінням. Фактично, євреї виконали найважливішу посередницьку місію в обміні досягненнями між середньовічними цивілізаціями Сходу й Заходу.

Треба підкреслити, що високий рівень освіти й культури загалом дозволив євреям зберегти свою ідентичність в умовах багатовікового панування ісламу. Єврейство толерантно ставилося до культури й традицій, сприймаючи досягнення сусідніх народів.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 310–323.
2. Goitein S. D. Jews and Arabs: A Concise History of Their Social and Cultural Relations. Dover : Reissue edition, 2005. 272 p.

РОЗДІЛ VII. ТЮРКСЬКИЙ СВІТ У XIV–XVII СТ.

Лекція 23. ДЕРЖАВА ТИМУРА Й ТИМУРИДІВ (1336–1500 рр.). ТЮРКО-ПЕРСЬКА ДЕРЖАВА СЕФЕВІДІВ

1. *Утворення держави Тимура в Мавераннахрі.*
2. *Завоювання Тимура (1336–1404).*
3. *Держава Тимуридів. Султан Улуг-бек (1409–1449).*
4. *Тюрко-перська держава Сефевідів у XVI–XVIII ст. Шаханишах Аббас I (1567–1629).*

Держава Тимура та Тимуридів є одним із класичних зразків середньовічного політичного утворення, що виникло внаслідок «тотальної анархії», яка вразила східні країни після розвалу Монгольської імперії, а також діяльності «сильної особистості». Володіючи досить потужним економічним потенціалом *Мавераннахра*, Тимур використав загальне невдоволення населення Середньої Азії монгольським гнітом, а також ісламський фанатизм своїх воїнів. До того ж імператор Самарканда забезпечив своє військо казково багатим видобутком. Фахівці вважають, що великою мрією та метою Тимура було встановлення безроздільного контролю над середньо-азіатською ділянкою Великого шовкового шляху, що обіцяло величезне збагачення й потужний військово-політичний вплив у регіоні.

Під час вивчення походів «Залізного кульгавого» необхідно чітко уявляти основні напрями завоювань, а також їхні наслідки, особливо для країн Золотої Орди. Треба усвідомлювати, що держава Тимура була штучним утворенням, життєздатність якого визначалася лише жорстокістю, терором і авторитетом правителя. Серед спадкоємців Тимура потрібно звернути увагу на різнобічну діяльність освіченого деспота, великого просвітителя середньовіччя *Улуг-бека*.

Під час вивчення основних фактів історії Сефевідів слід враховувати, що в XVI–XVII ст. в Ірані була створена найбільша ісламська тюрксько-перська централізована деспотична держава, яка тривалий час претендувала на панування в Середній та Західній Азії.

Після монгольських завоювань у країнах Сходу виникли численні рухи, головною метою яких був пошук духовної свободи й чистоти. Особливе місце серед них зайняв рух *сефевіє* – суфійсько-дервішський орден, засновником якого був шейх курд *Сефі ад-дін Ісхак*. У XIV–XV ст. орден пройшов складну еволюцію від братства мандрівних «учителів життя» до військово-духовного ордену, ідеологія якого передбачала захоплення політичної влади. *Сефевіди* були войовничими шиїтами. Це був рідкісний в історії мусульманства випадок, коли тюркські племена прийняли іслам шиїтського напрямку. На чолі нового військово-політичного об'єднання встав 14-річний шах *Ісмаїл*. Підкоривши собі значні території Азербайджану й Ірану і влаштувавшись у *Тебрізі*, Ісмаїл 1502 р. оголосив себе *шаханшахом*. Саме цю подію прийнято вважати відправною точкою в історії тюрко-перської держави Сефевідів. За перші десять років правління Ісмаїл установив владу над усім Іраном, включно із Хорасаном, частиною Мавераннахра й Закавказзя.

За часів правління *Аббаса I Мірзи* держава досягла найвищої військово-політичної могутності, розквіту економіки та культури. Однак це був останній зліт Ірану в межах середньовіччя. Держава зіткнулася з об'єктивними та суб'єктивними труднощами, що визначили подальший

занепад Сефевідів. Махровий східний деспотизм Аббаса суперечив із новими суспільно-політичними реаліями. Зміна світових торговельних шляхів підірвала основу економіки країни. Активніші сусіди (Туреччина, Росія, «Великі Моголи») досить швидко перетворили Іран на пересічну східну країну, яка стала жертвою агресії афганських племен.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 324–339.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 431–450.
3. *The Cambridge history of Iran*. Vol. 6: The Timurid and Safavid Periods / ed. Peter Jackson. Cambridge University Press, 1986. 2044 p.

Лекція 24. ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ ТУРКІВ-ОСМАНІВ

1. *Геополітичне положення та тюркізація Малої Азії в XII–XIII ст.*
2. *Виникнення держави турків-османів.*
3. *Від бейлика до султанату: турецька держава й суспільство в XIV – першій половині XV ст.*

Мала Азія (Анатолія) здавна була природним плацдармом для поширення економічних інтересів та військово-політичної експансії на Близький Схід, Закавказзя, Месопотамію та Східну Європу. Процес проникнення турків в Малу Азію почався ще в IV ст. у часи Великого переселення народів, але тоді тюрки були швидко асимільовані місцевим населенням. Поштовхом для масової тюркизації Анатолії були завоювання *турків-сельджуків*, під час яких виник султанат *Сельджуків Рума*. Протягом XI–XII ст. в Анатолію з глибин Середньої Азії переселилися понад мільйон кочівників.

Монгольське завоювання XIII ст. кардинально змінило хід історичного розвитку країн і народів Малої Азії. 1243 р. монголи розгромили війська Румського султана, який визнав себе васалом монгольських правителів. Настав час (початок XIV – початок XV ст.), який у спеціальній літературі іноді називають періодом *бейликів* (князівств або еміратів). Колись квітуча Анатолія перетворилася на прохідний двір для численних тюркських племен, яких монголи вичавлювали з традиційних місць проживання.

Проникнення та зміцнення турків-османів на землях Анатолії в XIII ст. докорінно змінило геополітичну ситуацію в регіоні та призвело до кардинальних змін в історичних долях багатьох народів Європи та Азії. Влаштувалися турки-османи досить вдало – на кордоні з роздробленою та слабкою Візантією, що дозволяло регулярно «виробляти видобуток», прикриваючись прапором джихаду. Османи поєднали агресивний номадизм

з войовничим ісламом. Отже, Османська держава створювалася на засадах космополітизму, й відчувала себе як прикордонна держава, намагаючись знайти об'єднуючі основи для клаптикового населення, яке опинилося під керівництвом нових завойовників.

В епоху розвиненого та пізнього середньовіччя Османська імперія стала одним із оплотів сунітського ісламу. Велике значення має ретельне вивчення причин та обставин виникнення держави турків-османів, а також успіхів османських завоювань. Важливо відзначити, що султани Осман і Орхан започаткували нову систему землекористування, проводили зважену внутрішню політику, виступаючи як «покровителі» православних християн, зберігаючи елементи автономії християнських та іудейських громад. Першим султанам вдалося задушити залишки родоплемінного сепаратизму та створити централізований адміністративно-бюрократичний апарат. Важливою складовою успіху молодій державі стала активна зовнішня політика, спрямована на поступове захоплення земель старіючої Візантійської імперії.

Епоха бейликів завершилася. Османська держава, пройшовши еволюцію від «варварського» князівства до великого султанату, зберегла свою орієнтацію на зовнішню експансію, захоплення та пограбування сусідніх країн.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 340–351.
2. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600; пер. з англ. О. Галенко. Київ : Критика, 1998. 287 с.
3. Кримський А. Історія Туреччини: В 5 т. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 4. : Сходознавство. 640 с.
4. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 458–470.
5. Finkel C. Osmands Dream : The Story of the Ottaman Empire 1300–1923. New York: Basic Books, 2005. 647 p.

Лекція 25. УТВОРЕННЯ Й РОЗВИТОК ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В XV–XVI ст.

1. *Завоювання Константинополя в 1453 р. Загибель Візантії та її наслідки.*
2. *Від султанату до світової держави: завоювання османів у XVI ст.*
3. *«Золотий вік»: економічний розвиток і державний устрій Османської імперії в часи розквіту.*

Необхідно враховувати, що захоплення Константинополя та загибель Візантії викликали серйозні зміни на політичній карті світу. Поява Османської імперії вплинула на політику провідних країн Європи та Азії. Інтереси Османської держави не могли не враховувати наймогутніші держави Європи та Азії. Протистояння Сходу та Заходу досягло свого апогею.

Утвердження турецького контролю над протоками Босфор і Дарданели зумовило долю Причорномор'я. У 1475 р. «шабельний удар» османського експедиційного корпусу ліквідував у Криму генуезькі колонії та православне князівство *Феодоро*. У Північному Причорномор'ї з'явився новий господар, який не приховував своїх гегемоністських намірів. Кримський хан змушений був визнати себе васалом турецького султана.

Перетворення Чорного моря на внутрішнє озеро Османської імперії дозволило султанам проводити агресивну багатовекторну зовнішню політику, найбільш активні фази якої припадають на час правління *Селіма I Явуза* й *Сулеймана I Кануні*. Також слід зазначити, що успіхи Блискучої Порти значною мірою були зумовлені неузгодженістю та роз'єднаністю європейських держав та східних деспотій. Необхідно підкреслити, що турецьке панування в підлеглих та залежних країнах здійснювалося суттєво за допомогою васальних режимів.

Історія середньовічної Османської імперії викликає великий інтерес як приклад класичної, глибоко мілітаризованої східної деспотії з високо-розвиненим адміністративно-бюрократичний апаратом. XVI ст. Туреччина набула типових рис східної середньовічної деспотії. Характерною особливістю державної влади Османської імперії була величезна влада султана-халіфа. У турецьких володіннях панував добре відомий на сході принцип: *«падишах – пастух, а піддані – стадо»*. На чолі імперії стояли султани з дому Османа. Біля султанського трону була сконцентрована вся влада в державі. Він вважався світським і духовним правителем держави, зберігачем, виконавцем і тлумачем священного закону. Надзвичайно важливу роль у державному житті країни відігравав палац, який комплектувався за рахунок девширме, і в надрах якого ухвалювалися життєво важливі рішення.

Для державного життя Османської імперії характерні такі принципи: *найсуворіша дисципліна*; в управлінні державою (як і в більшості східних деспотій) застосовувався *принцип мерітократії*; встановлювалася *сувора ієрархія*, поділ влади за вертикаллю; діяла добре налагоджена *система контролю та доносів*. Особливу увагу необхідно приділити положенню та ролі духовенства в державній системі. Султан Сулейман I затвердив *«Канун-наме»* (законоположення) для кожного району імперії. Текст загального зводу законів надіслали всім кадіям імперії. Іноді Канун-наме тлумачать як перше світське законодавство в країнах ісламу. Інші фахівці вважають, що Османську імперію слід розглядати як істинний халіфат, у якому саме норми шариату регулювали всі складові суспільно-політичного, культурного й особистого життя.

Отже, у першій половині XVI ст. державні інститути Туреччини досягли закінченого вигляду та впродовж століть в османському суспільстві вважалися зразком для наслідування.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 352–367.
2. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600; пер. з англ. О. Галенко. Київ : Критика, 1998. 287 с.
3. Кримський А. Історія Туреччини: В 5 т. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 4.: Сходознавство. 640 с.
4. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 470–482.
5. Baer M. D. The Ottomans: Khans, Caesars, and Caliph. New York: Basic Books. 560 p.

Лекція 26. ПОЧАТОК ЗАНЕПАДУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1. *Суспільно-політичний лад і соціальна структура Турецької імперії.*
2. *«Час зупинки» (кінець XVI–XVII ст.): поступовий занепад турецької могутності.*
3. *Туреччина та її сусіди в XVII ст.*
4. *Положення підкореного населення й боротьба народів проти османського панування.*

Вивчення суспільно-політичного ладу Османської держави показує, що соціальна структура суспільства була характерна для типової східної деспотії. Усі піддані султана мали рівне безправ'я перед верховною владою. В Османській Туреччині не було будь-якого шляхетного стану (дворянства). Вважалося, що всі люди рівні від народження, ніяких переваг, пов'язаних зі шляхетною кров'ю не було, гідність не могла передаватися в спадок. Перед державою в особі султана не було ніяких особистих прав, понять честі й гідності тощо. Османські автори ділили сучасне їм суспільство на чотири розряди – *улама* (духовенство), *аскери* (військові), *реайя* (селянство) та *ан-нас* (мешканці міст). У правовому відношенні розподіл на розряди ніякого значення не мав, стани в суспільстві не сформувалися.

У складі держави унаслідок завоювань була велика кількість іноверців. Вони були об'єднані в *мілleti* – автономні релігійно-політичні утворення іновірців: *рум міллет*, *яхуді міллет*, *ермен міллет* (вірмено-грігоріани, копти, несторіани та інші). Жорсткість деспотичної держави не виключала широку автономію та самоврядування лише на рівні общин і милетів.

XVI ст. стало часом найвищого злету середньовічної османської держави, заснованої на деспотичних засадах. Вона об'єднувала гігантські території, що відрізнялися рівнем соціально-економічного та цивілізованого розвитку, а також різноманітністю етносів, релігій і традицій. Успішний розвиток Османії забезпечували вдале поєднання державної політики централізації та самоврядування, добре налагоджена й організована військова машина, заснована на тімарній системі, зважена внутрішня політика, що враховувала інтереси підкореної частини населення.

Наприкінці XVI–XVII ст. в суспільно-політичному житті Туреччини спостерігається загострення внутрішньополітичної боротьби, а також соціальних та етнорелігійних проблем. Османське суспільство неминуче підійшло до зміни державно-феодального землеволодіння на приватно-феодальне. Криза військово-ленної системи доповнилася кризою «палацу». Стамбульські яничари з опори султана перетворилися на джерело напруженості. Державний механізм роз'їдала корупція.

Кризові явища в державній та суспільно-політичній сфері посилювалися економічними проблемами. «*Революція цін*» та приплив американського золота в Європу призвів до девальвації акче та зростання цін. Пауперизація населення набула загрозливих розмірів. Невипадково в турецькій історіографії цей період османської історії називають «*часом зупинки*».

Османська імперія втратила історичну ініціативу й важко утримувала завойовані позиції. «Турецький марш» 1683 р. на Відень закінчився повним розгромом війська султана Мехмеда IV. Європейські держави, що вступили в епоху Нового часу, поступово перейшли в наступ, боротьба за «спадщину» турецької держави, призвела до виникнення так званого «*східного питання*».

Необхідно уважно вивчити основні наслідки османського панування на завойованих землях і територіях, які призвели до гальмування та викривлення історичного розвитку завойованих країн, консервації віджилих феодальних відносин. Треба враховувати такі далекосяжні наслідки османського гніту, як значна еміграція населення; зміна напрямку торговельних шляхів; поширення рабовласницького устрою, дискримінація християнського та єврейського населення.

Треба проаналізувати думку видатного турецького історика Г. Іналджика: «У той час, коли динамічна та гуманістична Європа позбавлялася всіх форм середньовіччя, Османська імперія дедалі впертіше чіплялася за традиційні форми близькосхідної цивілізації...»

Література

1. Гюркан Е. С. Шпигуни султана. Агентурні, саботажницькі та корупційні мережі XVI століття; пер. з турецької О. Кульчинський. Київ : Видавництво Анетти Антоненко; Ніка-Центр, 2023. – 320 с.
2. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 368–380.
3. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 482–489.
4. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600; пер. з англ. О. Галенко. Київ : Критика, 1998. 287 с.
5. Кримський А. Історія Туреччини: В 5 т. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 4: Сходознавство. 640 с.
6. Соціально-економічний і політичний розвиток Османської імперії в XIV–XVII ст. // Історія середніх віків. Практикум. Частина 1: навч. посібник. Київ : КНТ, 2021. С. 453–529.

Лекція 27. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО (1441–1783): СПАДКИ ОРДИ Й ВАСАЛИ ОСМАНІВ

1. *Крим у складі Золотої Орди.*
2. *Виникнення Кримського ханства й підпорядкування його Османській імперії.*
3. *Кримське ханство в XVI–XVII ст.*
5. *Суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток Кримського ханства в XVI–XVII ст.*

Утворення Кримського ханства стало закономірним результатом розвалу Золотої Орди. Місцеві правителі спробували підпорядкувати собі найбагатші землі Криму, а також південноукраїнські степи на кордоні з Великим князівством Литовським, Польським королівством і Московською державою. У такий спосіб кримські татари включилися до розподілу спадщини «хворої» Орди. У запеклій політичній боротьбі, що розгорнулася за Кримський улус, зрештою переміг *Хаджі Гірей (1441–1466)*, який заснував правлячу династію.

Результат боротьби багато в чому залежав від позиції, яку займали найвпливовіші місцеві роди *ширін, барін, кіпчак, мансур, яшлав*. Хани Гіреї, що утвердилися при владі, мали потужні збройні сили, вони проголосили себе кровними родичами Чингісхана, що дозволяло їм проводити активну зовнішню політику.

Спираючись на підтримку османів, кримські хани на початку XVI ст. відігравали важливу роль у міжнародній політиці Східної Європи. Вони завдали смертельного удару по Великій орді. Залежність від Криму визнали Ногайська орда, а також Казанське та Астраханське ханства. Без урахування «кримського чинника» не могли вирішувати свої зовнішньополітичні проблеми Росія, Польща та Литва, Україна, Молдова та Валахія.

У державному будівництві Кримське ханство багато в чому повторювало устрій Османської держави, але за цих обставин мало суттєві особливості політичного життя. Слід враховувати, що хани мали, безумовно, величезну владу, але залежали від волі турецького султана та місцевої родової аристократії. Поступово в Криму склалася багатогалузева економіка, яка спиралася на традиції землеробських народів півострову, багаті торгово-ремісничі міста та засади кочового господарства татаро-монголів. Необхідно враховувати, що найважливішу роль у політичному та економічному житті ханства відігравала війна й «виробництво видобутку». Ця обставина прирікала країну на економічний застій та державну відсталість. Ослаблене й відстале Кримське ханство стало першою жертвою в боротьбі між російською та османською імперіями.

Література

1. *Брехуненко В.* Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. Київ.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 495 с.
2. *Д'ячков С. В.* Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 381–396.
3. *Мавріна О. С.* Виникнення Кримського ханату в контексті політичної ситуації в Східній Європі кінця XIV – середини XV століття. *Сходознавство*. 2004. № 25–26. С. 57–77.
4. *Іналджик Г.* Боротьба за Східно-Європейську імперію, 1400–1700 рр. Кримський ханат, османи та піднесення Російської імперії. Кримські татари: історія і сучасність (до 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13–14 травня 1994 р.). Київ, 1995. С. 116–129.
5. *Кралюк П. М.* Півтори тисячі років разом. Спільна історія українців і тюркських народів. Харків : Фоліо, 2018. 282 с.
6. *Чухліб Т.* Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. Київ : Вид-тво Києво-Могилянської академії, 2010. 446 с.

РОЗДІЛ VIII. ЦИВІЛІЗАЦІЇ «ЧОРНОЇ АФРИКИ» В СЕРЕДНІ ВІКИ

Лекція 28. СХІДНА АФРИКА В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. *Геополітичне становище та природно-кліматичні зони Чорної Африки.*
2. *Особливості історичного розвитку Африки в середньовіччі.*
3. *Держава Аксум у IV–XI ст.*
4. *Ефіопське царство у XIII–XVIII ст.*

Вивчаючи проблем африканського середньовіччя, потрібно чітко усвідомити, що територія так званої Чорної Африки охоплювала чотири природно-кліматичні зони (Східна Африка, Судан, басейн річки Конго, Південна Африка). Розташування та географічні особливості цих країн багато в чому визначали перебіг історичних процесів на континенті. Зокрема, вони стали об'єктивними факторами, що визначили глобальне відставання в розвитку народів Африки від європейських держав задовго до колоніальної доби.

Семітомовні племена північної частини Ефіопського нагір'я одними з перших в Африці створили державу, відому в історії Сходу як царство *Аксум*.

У IV ст. серед осілих хліборобів – аксумітів – поширилося й утвердилось монофізитське християнство, яке стало ідеологічною основою зміцнення централізованої держави. Будучи союзниками Візантії, правителі Аксума активно втрутилися у військово-політичне протистояння за контроль торговими шляхами в Аравії. Важливо пам'ятати, що поширення ісламу та створення Арабського халіфату поклали край зовнішньоторговельним прибуткам аксумітів і призвели до поступового згасання царства Аксум.

Найвпливовішою силою в середньовічній історії Східної Африки була Ефіопська держава, в якій політичну владу на багато століть захопили царі-монофізити династії *Соломонідів*. Підкреслимо, що головною особливістю політичної історії Ефіопії була боротьба за збереження централізованої держави. Зовнішньополітична історія Соломонідів визначалася протидією ісламським державам Африки та Азії, а також численним первісним племенам. У XVII ст. ефіопські правителі зробили работоргівлю головною «галуззю економіки», що зрештою призвело країну до глибокої кризи та занепаду.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 397–412.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу: курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. С. 422–432.
3. *Pre-Colonial African Trade* : Essays on Trade in East and Central Africa before 1900 / Ed. R. Gray, D. Birmingham. London: Oxford University Press, 1970. 308 p.

Лекція 29. КРАЇНИ Й НАРОДИ СУДАНУ Й ПІВДЕННОЇ АФРИКИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

1. *Середньовічні держави Західного Судану (Гана, Малі, Сонгай).*
2. *Проникнення європейців до «Чорної Африки».*
3. *Екваторіальна та Південна Африка в Середні віки.*
4. *Причини відставання Африки від провідних цивілізацій Європи та Азії.*

Необхідно засвоїти основні явища та факти історії Гани, Малі та держави Сонгай. Слід наголосити, що основу економіки цих країн становили землеробство, транзитна торгівля з країнами Північної Африки, продаж золота та рабів. Основну увагу треба приділити проблемам розвитку цих країн, які призвели до згасання державності та занепаду неповторної західно-суданської цивілізації.

Найбільшим політичним об'єднанням у Південній Африці стала держава *Мономотапа* (XIV–XV ст.), яка досягла високого рівня розвитку державності, культури та продуктивних сил (мотижне іригаційне землеробство, металургія, гончарство, монументальна архітектура тощо). Слід також звернути особливу увагу на специфіку взаємин співтовариств Чорної Африки з європейцями, які вже в XV–XVI ст. заклали основи майбутнього колоніального панування та пограбування континенту.

Серед основних причин відставання цивілізацій африканського континенту на південь від Сахари необхідно виділити особливості природних умов, що сприяли автаркії Африки від решти світу; експортну работоргівлю, що знекровила багато народів і держав Африки, а також значну перевагу агресивної первісної периферії.

Література

1. Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 397–412.
2. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу: курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. С. 432–454.
3. *Суспільно-політичне й господарське життя Середньовічного Судану за даними Лева Африканського та суданських хроні* // Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : тематична хрестоматія. Київ: Либідь, 2000. 624 с.; 2011. С. 730–783.
4. *The History of West Africa*. Vol. 1 / Ed. J. F. A. Ajayi and M. Crowder. 2nd ed. London: Longman, 1976. 649 p.

РОЗДІЛ IX. ПІДСУМКИ

Лекція 30. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД НАПЕРЕДОДНІ НОВОГО ЧАСУ

1. *Середньовічні цивілізації Сходу на порозі Нового часу.*
2. *Системна криза середньовічних цивілізацій Сходу.*
3. *Ранній період європейської колоніальної експансії на Сході.*

Визначаючи вихідні позиції розвитку цивілізацій «Заходу» та «Сходу» напередодні нового часу, слід пам'ятати, що східні країни на початку XVI ст. були найбагатшою та густонаселеною частиною світу. Наприкінці середньовіччя східні цивілізації досягли найвищого рівня державності. Надійно функціонувало багатогалузеве, екологічно виправдане в конкретних кліматичних умовах сільське господарство. Країни Сходу виділялися високим рівнем урбанізації, високорозвиненим ремеслом та торгівлею.

Суспільство основних країн Сходу не можна назвати відсталим, «недорозвиненим». Усі соціальні верстви та групи, явища, інститути та підсистеми східних цивілізацій були ідеально прилагоджені один до одного. Але саме тому «східний феодалізм» виявився непереборним у історично реальні терміни. Високий рівень системності економічних та соціально-політичних відносин гальмував динаміку розвитку суспільства за межами традиційних відносин «східного феодалізму». Потрібно виділити основні чинники, що перешкоджали еволюції східного суспільства:

- тривале збереження державної власності на землю;
- численні вторгнення народів кочової периферії, які переривали природний хід розвитку господарства, що підтверджують приклади зворотнього руху в розвитку народів, коли після вторгнення завойовників вони починали «з нуля» й відновлювали форми поземельних відносин;
- релігійні норми, які консервували суспільні відносини, що склалися, і перешкоджали освоєнню досягнень інших цивілізацій;
- східний тип держави, не обмеженої чітким законом у її діях щодо підданого;

– відсутність сформованого міського стану;
– до кінця Середніх віків у «глухому куті віртуозності» виявилось ремісниче виробництво азійських міст.

Дані макроекономічного аналізу переконливо свідчать, що напередодні колоніального підпорядкування Схід загалом, крім Японії, переживав застій у економічному розвитку.

Вихід в Індійський океан португальців, а потім іспанців започаткував ранній етап європейської колонізації країн Сходу. Проте іспано-португальська колоніальна експансія XV–XVI ст. мала торговий характер і не могла серйозно вплинути на внутрішнє життя провідних східних держав. Вступ Голландії, Англії та Франції (XVII–XVIII ст.) в боротьбу за поділ світу започатковує новий етап в історії східних країн, що завершився створенням колоніальних імперій.

Література

- Блек Дж. Історія світу від найдавніших часів до сьогодення; пер з англ.. О. Буйвола. Харків: Віват, 2022. 256 с
- Д'ячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 368–380.
- Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 692–697.
- Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dtv-Atlas; наук. ред., пер. з нім. А. Г. Слюсаренко, О. Ф. Іванов. Київ: Знання-Прес, 2001. 631 с.
- Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти; пер. з англ. Київ: Ніка-Центр, 2020. 960 с.
- Тойнбі А. Дж. Дослідження історії; пер. з англ. Т. 1–2. Київ: Основи, 1995. 610 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості / Інститут сходознавства НАН України. Київ: Стилос, 2006. 564 с.
2. Брехуненко В. Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 495 с.
3. Галенко О. Три України, два Крима і одна історія. Критика. 2001. Число 5.
4. Дашкевич Я. Україна і Схід / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; НАН України. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 960 с.
5. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300—1600; пер. з англ. О. Галенко. Київ: Критика, 1998. 287 с.
6. Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dtv-Atlas; наук. ред., пер. з нім. А. Г. Слюсаренко, О. Ф. Іванов. Київ : Знання-Прес, 2001. 631 с.
7. Коваленко О. самурайські хроніки: Ода Нобунага. Київ: Дух і Літера, 2013. 960 с.
8. Коран / Пер. з араб. М. Якубович. К.: ДУМУ «УММА», 2018. 608 с.

9. *Крालюк П. М.* Півтори тисячі років разом. Спільна історія українців і тюркських народів. Харків: Фоліо, 2018. 282 с.
10. *Кримський А. Ю.* Бібліографічний покажчик / упор.: О.Д. Василюк, Ю.М. Кочубей. Київ.: Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ, 2016. 276 с.
11. *Кримський А.* Історія Туреччини. Київ: Наукова думка, 1974. 640 с.
12. *Кримський А. Ю.* Вибрані сходознавчі праці в п'яти томах. / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ: Стилос. Т. I: Арабістика. 2007. 432 с.; Т. II: Тюркологія. 2007. 528 с.; Т. III: Тюркологія. 2010. 416 с.; Т. IV: Іраністика. 2008. 388 с.; Т. V: Тюркологія. 2010. 428 с.
13. *Ковалівський А. П.* Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках. *Антологія літератур Сходу*. Харків, 1962. С. 9–122.
14. *Мавріна О. С.* Виникнення Кримського ханату в контексті політичної ситуації в Східній Європі кінця XIV – середини XV століття. *Сходознавство*. 2004. № 25–26. С. 57–77.
15. *Матвєєва Л. В.* Нариси з історії сходознавства. К.: Стилос, 2008. 400 с.
16. *Митряєв А.* Життєвий і творчий шлях видатного українського сходознавця Андрія Петровича Ковалівського. *Східний світ*. 1995–1996. № 6–7. С. 426–441.
17. *Ортайли І.* Османи на трьох континентах; пер. з турецьк. О. Кульчинського. – Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка Центр, 2019. 208 с.
18. *Рубель В. А.* Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: Аквілон-Пресс, 1997. 256 с.
19. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліографічний словник* / упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – Київ: Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. 260 с.
20. *Сулейменов О.* Аз і Я. Книга добромисного читача. Київ : Вид-во Жупанського, 2009. 339 с.
21. *Тойнбі А. Дж.* Дослідження історії. Скорочена версія томів I–VI Д. Ч. Сомервелла; пер. з англ. Т. 1–2. Київ: Основи, 1995. 610 с.
22. *Циганкова Е. Г.* Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930). *Східний світ*. 2006. № 1–2. С. 67–93.
23. *Циганкова Е. Г.* Сходознавчі установи в Україні (радянський період). Київ Критика, 2007. 292 с.
24. *Чухліб Т.* Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. Київ: Вид-тво Києво-Могилянської академії, 2010. 446 с.
25. *Чухліб Т.* Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років. – Київ: Вид-во Києво-Могилянської академії, 2017. 274 с.
26. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1. / Пер. з рос. І. Сварник. Львів: Світ, 1990. 316 с.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Предмет і задачі курсу історії країн Азії та Африки в Середні віки.
2. Історико-географічне районування країн середньовічного Сходу.

3. Проблема феодалізму на Сході.
4. Хронологічні рамки й періодизація історії середньовічних країн Азії та Африки.
5. Особливості та специфічні риси історії середньовічного Сходу.
6. Природно-кліматичні умови та геополітичне положення Китаю в Середні віки.
7. Епоха смуту в Китаї III–VI ст. Династія Суй (581–618).
8. Основні віровчення середньовічного Китаю.
9. Китайська держава епохи Тан (618–906).
10. Середньовічне китайське місто.
11. Аграрні відносини і народні рухи в епоху династії Тан.
12. Китай у період династії Сун (960–1279).
13. Завоювання Китаю монголами (1211–1279).
14. Китай епохи династії Юань (1280–1368).
15. Соціально-економічний розвиток Китаю епохи Мін (1368–1644).
16. Великі океанські експедиції династії Мін на початку XV століття.
17. Рух за реформи й селянська війна в Китаї XVII століття.
18. Завоювання Китаю маньчжурами. Виникнення Імперії Цин.
19. Геополітичний фактор у середньовічній історії Японії.
20. Японська модель східного середньовіччя.
21. Ранньосередньовічна держава Ямато (V–VII).
22. Період Нара в історії Японії (710–794).
23. Розвиток Японської держави та суспільства в епоху Хейан (794–1185).
24. Виникнення військово-служилого стану самураїв.
25. Розвиток Японії епохи в XII–XVI ст.: сьогунати Кумакура (1185–1333) й Муроматі (1392–1573).
26. Об'єднання країни (1573–1600) й курс на самоізоляцію. Становлення режиму Токугава.
27. Природно-кліматичні умови й особливості геополітичного положення Корейського півострова.
28. Епоха Троєцарства (IV–VII). Об'єднання Кореї.
29. Корея за часів держави Сілла (676–920).
30. Держава Корьо (920–1329). Завоювання Кореї монголами.
31. Розквіт корейської держави й культури в епоху Чосон (XIV–XVII).
32. Природно-кліматичні умови й геополітичне становище Великого Євразійського Степу.
33. Кочівники Великого Степу в історії середньовіччя.
34. Проблеми взаємовідносин «номадів» та «землеробів» в історії середньовіччя.
35. Великий каганат тюрків (552–651).
36. Хозарський каганат (651–966).
37. Половці у Східній Європі (XI–XIII).
38. Господарство й суспільний лад монгольських племен XI–XII ст. Утворення Монгольської орди.
39. Чингісхан (1162–1227): творець монгольської держави.

40. Причини успіхів монгольських завоювань.
41. Імперія монголів і її розпад.
42. Становлення Улусу Джучі як самостійної держави.
43. Військово-адміністративний устрій і політичний розвиток Золотої Орди в XIII–XV ст.
44. Взаємодія цивілізацій (осідлої й кочової) в рамках Золотої Орди.
45. Характерні риси індійської середньовічної цивілізації.
46. Варново-кастова організація індійського суспільства.
47. Індуїзм у соціально-політичній історії Індії.
48. Доісламський період в історії Індії (VI–XII). Держава і селянська община в доісламській Індії.
49. Делійський султанат (1206–1526): виникнення, особливості розвитку.
50. Утворення держави Великих Моголів (XVI–XVIII).
51. Шах Захіруддін Мухаммад Бабур (1483–1530) – правитель і просвітитель.
52. Держава Великих Моголів у XVI ст. Реформи падишаха Акбара (1556–1605).
53. Поступове згасання і занепад імперії Великих Моголів у XVII–XVIII ст.
54. Особливості історичного розвитку народів Південно-Східної Азії в першому тисячолітті н. е.
55. Держави Південно-Східної Азії в X–XIII ст.
56. Боротьба народів Індокитаю з монгольською агресією в XIII ст.
57. Становлення й розвиток ранньосасанідської держави (III–V ст.).
58. Релігійні течії іранського суспільства (зороастризм, маніхейство, маздакізм).
59. Іран-Шахр у VI–VII ст. Загибель Сасанідської держави.
60. Геополітичне положення Аравійського півострова в епоху Середньовіччя.
61. Аравія до ісламу.
62. Мухаммад (570–632) і його проповідь. Виникнення арабської держави.
63. Праведні халіфи (632–662). Шіїти, суніти, хариджити.
64. Причини успіхів арабських завоювань у VII–VIII ст.
65. Дамаський халіфат Омеядів (662–750).
66. Арабо-мусульманська держава і суспільство в епоху Аббасидів (750–1258).
67. Соціально-економічний розвиток країн Халіфату.
68. Феномен арабо-мусульманської культури (загальна характеристика).
69. Розпад і загибель Багдадського халіфату.
70. Особливості розвитку ісламських держав після розпаду Халіфату.
71. Ісламські держави Північної Африки в X–XIII ст.
72. Хрестові походи й мусульманський Схід.
73. Салах ад-Діна Айюба (1171–1193) і утворення султанату Айюбідів.
74. Султанат мамлюків у Єгипті (1250–1517).
75. Іран у IX–XI ст. Формування новоперської народності.
76. Султанат Сельджуків (1040–1157).
77. Улус Хулагу в Ірані та Середній Азії (1263–1353).

78. Особливості й характерні риси історії єврейських общин у країнах Халіфату в Середні віки.
79. Зіммі. Життя єврейства в країнах ісламу. Євреї в економічному житті країн Халіфату.
80. Розвиток духовної культури середньовічного єврейства в країнах Халіфату.
81. Утворення держави і завоювання Тимура (1370–1404).
82. Держава Тимуридів (1404–1500). Улуг-бек (1409–1449).
83. Виникнення тюрксько-перської держави Сефевідів (1502–1736).
84. Тюрко-перська держава Сефевідів у XVI–XVIII ст. Аббас I Великий (1567–1629).
85. Геополітичне положення та тюркизація Малої Азії в XII–XIII ст.
86. Виникнення держави турків-османів.
87. Турецька держава й суспільство в XIV – першій половині XV ст.
88. Завоювання Константинополя 1453 року. Загибель Візантії та її наслідки.
89. Від султанату до світової держави: завоювання османів у XVI ст.
90. «Золотий вік»: економічний розвиток і державний устрій Османської імперії в часи розквіту.
91. Підкорення османами Північного Причорномор'я в XV ст.
92. «Час зупинки» (кінець XVI–XVII ст.): поступовий занепад турецької могутності.
93. Виникнення Кримського ханства й підпорядкування його Османській імперії.
94. Суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток Кримського ханства в XVI–XVII ст.
95. Системна криза середньовічних цивілізацій Сходу (XVI–XVII).
96. Географічні і природно-кліматичні умови «Чорної Африки».
97. Ефіопське царство в XIII–XVII ст.
98. Особливості розвитку Західної Африки в Середні віки. Работоргівля.
99. Спільноти й царства Південної Африки в Середні віки.
100. Значення та наслідки работоргівлі в історії Африки.
101. Східні цивілізації на порозі Нового часу.
102. Системна криза середньовічних цивілізацій Сходу (XVI–XVII).

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Проблема феодалізму на Сході.
2. Причини відставання країн Азії та Африки від європейської цивілізації, починаючи з кінця Середньовіччя.
3. Середньовічне китайське місто.
4. Великі океанські експедиції династії Мін на початку XV ст.
5. Селянська війна в Китаї XVII ст.
6. Геополітичний чинник у середньовічній історії Японії.
7. Виникнення військово-служилого стану самураїв.

8. Спроба завоювання Японії монголами.
9. Становлення режиму Токугава.
10. Номади Великого Євразійського Степу в історії Середньовіччя.
11. Великий каганат тюрків (552–651).
12. Чингісхан (1157–1227).
13. Золота Орда (1259–1502).
14. Варново-кастова система індійського суспільства.
15. Захіруддін Мухаммад Бабур (1483–1530) – правитель і просвітитель.
16. Правління Джелал ад-Діна Акбара (1556–1605).
17. Боротьба народів Індокитаю з монгольською агресією в XIII ст.
18. Пророк Мухаммад (570–632): життя та діяльність.
19. Правління праведних халіфів.
20. Салах ад-Дін Айюб (1171–1193) і створення султанату Айюбідів у Єгипті.
21. Арабо-мусульманський Схід та Хрестові походи.
22. Султанат мамлюків (1250–1517).
23. Султан Сулейман Пишний (1520–1566) – правитель і законодавець.
24. Шахіншах Ісмаїл Сефеві (1502–1524) – правитель і поет.
25. Правління Аббаса I Мірзи (1587–1629).
26. Захоплення турками-османами Північного Причорномор'я.
27. Утворення Кримського ханства у XV ст.
28. Перші хани Кримського ханства (Хаджі I та Менглі I Гіреї).
29. Значення та наслідки работоргівлі в історії Африки.
30. Системна криза середньовічних цивілізацій Сходу.

Вимоги до реферату

Об'єм 12–15 аркушів комп'ютерного набору (кегель – 14, інтервал – 1,5; поля – 2 см з усіх боків).

Титульний аркуш оформлюється за зразком курсової роботи.

Перша сторінка після титулу – план (зміст) реферату.

Остання сторінка – список джерел та літератури (від п'яти найменувань).

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Визначте основні риси «азіатського способу виробництва».

- ☐ – повне одержавлення економіки країни;
- ☐ – тоталітарна, деспотична держава;
- ☐ – панування особистої власності на землю та багатства надр;
- ☐ – виняткова роль особистості в суспільно-політичному житті країни; персональна домінанта над суспільними інтересами;
- ☐ – повне поглинання особистості колективом. Відсутність особистості як самоцінної індивідуальної цілісності. «Поголовне рабство».

2. До історії якої країни належить наведена нижче модель середньовіччя?

- Регулювання суспільно-політичного життя країни нормами права.
- Багатополюсність влади.
- Строго абсолютизований становий поділ суспільства.
- Особлива роль військово-служилого стану в житті країни.

☐ Китай;	☐ Сасанідський Іран;
☐ Японія;	☐ Монгольська Орда.

3. Для історії якої середньовічної держави характерні такі геополітичні чинники?

- Відносна географічна ізоляція.
 - Існування різних етнічних груп населення, які на початок середньовіччя відчували свою територіально-етнічну єдність.
 - Максимальне використання внутрішніх природно-кліматичних можливостей країни.
 - Потужний антропогенний вплив на природу.
 - Використання досягнень цивілізації та культури сусідньої держави.
☐ Індія,	☐ Сасанідський Іран;
☐ Китай;	☐ Японія.

4. Зауважте, які характерні риси та особливості історичного розвитку кочових народів в епоху середньовіччя вказані неправильно.

- ☐ Включення величезних просторів, насамперед безлюдних, у цивілізовану історію.
- ☐ Уповільнене зростання майнової та соціальної диференціації, прискорені темпи класополітогенезу.
- ☐ Істотний внесок у розвиток матеріальної та духовної культури.
- ☐ Необмежені виробничі можливості.
- ☐ Степи та напівпустелі – екологічна ніша кочового типу господарювання.

5. Визначте неправильні твердження щодо відмінностей між варнами та кастами.

- ☐ Статус та місце варн освячені релігійними нормами та непорушні. Каста є замкненими ендогамними групами людей, спадково зайнятих у сфері певної діяльності. Каста є групами всередині варн.
- ☐ Варни встановлюються нормами духовної спадщини та державними приписами. Кастова приналежність визначається народженням. Перехід із варн у касту й навпаки регулюються брахманами.
- ☐ Строго ієрархічна система каст природним шляхом виникла з найдавніших варн, що призвело до поступового відмирання варн як соціально-політичного інституту середньовічної Індії.

6. Які фактори сприяли швидкому піднесенню економіки Сасанідської держави в VI ст.?

- ☐ Адміністративні реформи Хосрова Ануширвана.
- ☐ Послаблення впливу мобедан мобедів.
- ☐ Жвава торгівля з високорозвиненими племенами арабів-бедуїнів.
- ☐ Установлення контролю за Південною Аравією.
- ☐ Активна співпраця з купцями-християнами.
- ☐ Стабілізація внутрішнього життя в країні.

7. Знайдіть помилку (підкреслити, викреслити) в логічному ланцюжку:

Ніппон → кецзю → тенно → бе → тайка → Тодайдзі

8. Укажіть логічні помилки в наведеному нижче переліку:

- ☐ – Каганат жужунів; ☐ – Хозарський каганат; ☐ – Уйгурський каганат;
☐ – Імперія чжурчженів; ☐ – Арабський халіфат; ☐ – Імперія Мін;
☐ – Монгольська імперія; ☐ – Імперія Великих Моголів.

9. Держави, що виникли на території Східної Європи внаслідок поступового розпаду Золотої Орди.

- ☐ – Кримське ханство, ☐ – Блакитна орда, ☐ – Казанське ханство.
☐ – Улус Хулагу, ☐ – Астраханське ханство, ☐ – Московське князівство.

10. Співвіднесіть дати, імена, події та заповніть таблицю.

661; 1402; 1453; 1571; Селім II; Мехмед II Фатіх; Абу аль-Аббас; Муавія ібн Суф'ян; Тимур Ленг; Битва при Анкірі; заснування Дамаського халіфату; захоплення Константинополя турками; заснування Багдада; битва при Лепанто.

Дата	Ім'я	Подія

ОСНОВНІ ДАТИ В ІСТОРІЇ КРАЇН СХОДУ В СЕРЕДНІ ВІКИ

КИТАЙ у II–XVII ст.

184–208 – Повстання «жовтих пов'язок» у Китаї.

III ст. – Вторгнення гунів та сянь-бі до Китаю.

220 – Падіння молодшої династії Хань.

220–265 – Період Тросцарства (держави Вей, Шу та У).

265–316 – Імперія Цзінь у Китаї.

589 – Об'єднання Китаю.

589–618 – Імперія Суй.

VII ст. – Винахід друкарства ксилографічним способом.

618–907 – Династія Тан.

618–626 – Лі Юань, китайський імператор, засновник династії Тан.

701–762 – Лі Бо, поет.

712–770 – Ду Фу, поет.

725 – Заснування в Китаї імператорської академії наук

751 – Поразка китайської армії в битві з арабами на річці Талас.

874–884 – Селянська війна під проводом Хуан Чао.

916–1125 – Держава киданів Ляо.

960–1279 – Династія Сун.

1051 – Помер Бі Шен, винахідник рухомого шрифту та друку з форм.

1102 – Застосування китайцями компасу на морі.

1115–1234 – Держава чжурчженів Цзінь.

1126–1142 – Війни Китаю з чжурчженями.

1127–1279 – Імперія Південної Сун.

1130 – Виробництво пороху в Китаї.

1130–1200 – Чжу Сі, філософ.

1210–1279 – Завоювання Китаю монголами.

1271–1368 – Монгольська династія Юань.

1275–1292 – Подорож Марко Поло до Китаю та Індії.

1295 – Побудова першої християнської церкви в Пекіні.

1351–1368 – Визволення Китаю від панування монгольських ханів.

1368–1644 – Династія Мін.

1368–1398 – Чжу Юаньчжан, імператор, засновник династії Мін.

1405–1433 – Океанські експедиції китайців під керівництвом Чжен Хе.

1406 – Початок будівництва «Забороненого міста» в Пекіні.

1472–1528 – Ван Ямнін, китайський філософ.

1522–1566 – Ши Цзун, китайський імператор.

1527–1602 – Лі Чжі, китайський філософ.

1532 – Похід до Китаю монгольських військ під проводом Даян-хана.

1557 – Отримання португальцями в оренду м. Макао.

1567–1572 – Лун Цін, китайський імператор.

1573–1620 – Ван Лі, китайський імператор.

1613–1683 – Гу Яньу, китайський вчений-енциклопедист.

1618 – Вторгнення маньчжурів на територію Китаю.

1624 – Захоплення частини острова Тайвань голландцями.

1626–1693 – Абахай, маньчжурський хан.

1627–1645 – Селянська війна в Китаї.

1628–1644 – Чжу Юцзянь, китайський імператор.

1644 – Вступ маньчжурської армії до Пекіна.

1644–1912 – Маньчжурська династія Цин.

ЯПОНІЯ IV–XVII ст.

III–VI ст. – Ранньосередньовічна держава Ямато.

605 – «Закон 17 статей» – декларація вождів Ямато.

645 – «Переворот Тайка».

701 – Видання Законів Тайхорьо.

710–794 – Період Нара.

794–1185 – Період Хейан.

IX ст. – Створення японської писемності (кана).

1180–1185 – Війна кланів Тайра й Мінамото.
1185–1333 – Період Камакура.
1192 – Проголошення Мінамото Йорітомо сьогуну.
1219–1333 – Правління клану Ходзе.
1232 – Видання своду законів «Дзеей-сікімоку».
1274 – Перше монгольське вторгнення.
1281 – Друге монгольське вторгнення.
1333–1336 – Реставрація Кемму.
1336–1392 – Війна північної та південної династій.
1363 – Поява театру Но – японської драми.
1392–1573 – Період Асікага (Муроматі).
1397 – Будівництво «золотого павільйону» в Кіото.
1428, 1429, 1485 – Повстання селян.
1467–1477 – Війна років Онін.
1477–1568 – Епоха провінцій, що борються.
1542 – Прибуття португальців на острів Танегасіма.
1573–1582 – Ода Нобунага, державний діяч.
1582–1598 – Тойотомі Хідейосі, полководець, державний діяч.
1587 – Перший антихристиянський указ.
1592–1598 – Війна Японії з Кореєю та Китаєм.
1603–1867 – Сьогунат Токугава.
1603–1616 – Ієясу Токугава, сьогун.
1632–1651 – Іеміцу Токугава, сьогун.
1633–1639 – Політика самоізоляції.

КОРЕЯ у III–XVII ст.

III–VII ст. – Епоха «Троєцарства» (Когуре, Сілла, Пекче).
IV–V ст. – Проникнення до Кореї буддизму.
676 – Об'єднання Корейського півострова під владою Сілли.
676–920 – Держава «Велика Сілла».
920–1392 – Епоха держави Корьо.
935 – Об'єднання Кореї династією Ван.
993 – Початок експансії киданів на територію Кореї.
1075–1151 – Кім Бусік – державний діяч, полководець, історик.
1231 – Вторгнення монголів до Кореї.
1232 – Початок вживання металевого шрифту в друкарні.
1273 – Підкорення монголами держави Корьо.
1356 – Звільнення Кореї від ярма монгольських ханів.
1392 – Початок правління династії Лі.
1392–1910 – Епоха держави Чосон.
1446 – Винахід корейської писемності – фонетичного алфавіту.

1489–1546 – Со Ген Док (Хвадам), корейський філософ.
1592–1598 – Корейсько-японська війна.
1627–1637 – Вторгнення маньчжурів до Кореї.
1637 – Установлення влади маньчжурів у Кореї. Самоізоляція країни.

НОМАДИ «ВЕЛИКОГО СТЕПУ»

III ст. – Виникнення племінних угруповань кочівників Середньої Азії.

350–555 – **Каганат жужанів.**

Близько 355 – Вторгнення гунів на територію аланів.

370-ті роки – Перемога гунів над готами, вторгнення гунів до Європи.

Початок V ст. – Підкорення жужанами алтайських та саянських племен.

552–651 – Великий тюркський каганат.

563–567 – Розгром ефталтів тюрками. Затвердження влади тюркського каганату в Центральній Азії.

583–586 – Рух Абуру в Центральній Азії.

603 – Розпад Тюркського каганату на Східний та Західний.

651–966 – Хозарський каганат.

698–926 – Держава Бохай.

747–847 – Уйгурський каганат.

907–1125 – Держава киданів Ляо.

1115–1234 – Імперія чжурчженів Цзінь.

МОНГОЛИ у XIII–XVIII ст.

1155–1227 – Чингісхан, великий каан, засновник монгольської держави.

1206 – Створення Монгольської орди.

1219–1221 – Завоювання монголами Середньої Азії.

1229–1241 – Угедей-каан, монгольський хан.

1231–1234 – Завоювання монголами Північного Китаю.

1231–1239 – Завоювання монголами Закавказзя.

1236–1242 – Монгольська навала на країни Східної та Центральної Європи.

1231–1273 – Завоювання Кореї монголами.

1241–1246 – Вторгнення монгольських військ до Індії.

1256–1353 – Улус Хулагу в Ірані, Іраку та східній частині Малої Азії.

1260–1294 – Хубілай-каан, великий хан, засновник імперії Юань.

1266–1346 – Улус Чагатай в Середній Азії.

1281 – Завоювання Південного Китаю.

1368–1369 – Падіння влади монголів у Китаї та Кореї.
1388 – Загибель Тогус-Темура, останнього хана династії Юань.
1508–1543 – Даян-хан, об'єднання монгольських племен.
1634–1689 – Підпорядкування монгольських племен маньчжурами.
1635–1758 – Джунгарське ханство ойратів.

ЗОЛОТА ОРДА (XIII–XVI ст.)

1184–1227 – Джучі, старший син Чингісхана, перший правитель Улусу Джучі.
1227–1256 – Бату, син Джучі, правитель Улусу Джучі.
1240 – Написана «Таємна історія монголів».
1227–1502 – Улус Джучі (Золота Орда).
1254 – Засновано столицю улусу місто Сарай-Бату.
1266–1282 – Мунке-Тимур, хан, який досяг повної незалежності Улусу Джучі.
1312–1341 – Узбек, хан Золотої Орди. Ісламізація ординців. Заснування Сарай аль-Джедід.
1342–1357 – Джанібек, хан Золотої Орди.
1359–1380 – «Велика зам'ятня».
1380 – «Мамаєве побоїще».
1380–1395 – Тохтамиш, хан Золотої Орди. Об'єднання Орди.
1385–1395 – Війни Тохтамиша й Тимура.
1391 – Битва на р. Кондурча. Розгром ординців військом Тимура.
1395 – Похід Тимура проти Золотої Орди. Спустошення Поволжя, Криму, Кавказу.
XV ст. – Розпад Золотої Орди.
1460–1481 – Ахмад, хан Великої Орди.
1480 – «Стояння на Угрі».
1502 – Остання подія в історії Золотої Орди. Кримський хан Менглі I Гірей розтрошив військо Великої Орди.

ІНДІЯ в IV–XVIII ст.

Початок IV ст. – Посилення держави Паллавів у Південній Індії.
320–330 – Чандрагупта I, махараджа. Заснування держави Гуптів.
330–380 – Самудрагупта, махараджа. Завоювання долини Гангу.
380–414 – Чандрагупта II, махараджа. Розквіт держави гуптів.
353–420 – Калідаса, поет.
450–455 – Вторгнення гунів-ефталітів в Індію.
490–540 – Панування ефталітів в Індії.
Кінець V ст. – Розпад держави Гуптів.

- 788–820 – Шанкара, індійський мислитель, реформатор індуїзму.
- 1001 – Початок походів Махмуда Газневіда до Індії.
- XII ст. – Бхаскарачар'я, астроном та математик.
- 1199 – Зведення мінарету Кутб-Мінар («Вежа Перемоги») в Делі, зародження індоісламської архітектури.
- 1206–1526 – Делійський султанат.**
- 1206–1211 – Кутб ад-Дін Айбек, султан, засновник делійського султанату.
- 1241–1246 – Вторгнення монголів до Індії.
- 1308–1311 – Завоювання Декана султаном Ала-ад-Діном Хільджі.
- 1325–1351 – Мухаммад Туглак, делійський султан.
- 1336–1670 – Держава Віджаянагар (Південний Індостан).**
- 1347–1525 – Султанат Бахмані (Декан).**
- 1350 – Перша згадка про прядку в Індії.
- 1398 – Похід Тимура до Індії. Розпад Делійського султанату.
- 1398–1572 – Султанат Гуджарат (Західна Індія).**
- 1414–1451 – Делійські султани династії Сеїдів.
- 1423 – Будівництво п'ятничної мечеті в Ахмадабаді. Розквіт індо-мусульманської архітектури.
- 1440–1518 – Кабір, поет.
- 1451–1526 – Делійські султани династії Лоді.
- 1469–1472 – Подорож Афанасія Нікітіна в Індію.
- 1469–1539 – Нанак, поет, засновник сикхізму.
- 1498 – Прибуття ескадри Васко да Гами до порту Калікут.
- 1510 – Захоплення португальцями порту Гоа в Індії.
- 1517–1526 – Ібрахім-шах Лоді, делійський султан.
- 1526–1754 – Імперія Великих Моголів в Індії.**
- 1526–1530 – Захір ад-Дін Бабур, падішах імперії великих моголів.
- 1532–1624 – Тулсі Дас, автор перекладу на хінді поеми «Рамаяна».
- 1539–1545 – Шер-хан, падішах.
- 1556–1605 – Джелал ад-Дін Акбар, падішах Імперії Великих Моголів.
- 1580–1582 – Повстання мусульманських князів проти Акбара.
- 1605–1628 – Джахангір, падішах Імперії Великих Моголів
- 1627–1658 – Шах Джахан I, падішах Імперії Великих Моголів
- 1630–1652 – Будівництво Тадж Махалу – мавзолею-усипальниці Мумтаз Махал.
- 1636 – Перетворення Голконди та Біджапуру на васалів могольської імперії.
- 1640 – Заснування форту св. Георгія (Мадрас) – першої англійської фортеці в Індії.
- 1658–1707 – Аурангзеб, падішах Імперії Великих Моголів.

ІНДОКИТАЙ у IV–XVIII ст.

630–бл. 1400 – Малайська імперія Шриваджайя.

800 – Будівництво буддійського храму Боробудур на о. Ява.

1044–1287 – Перша Бірманська держава зі столицею у м. Паган.

1112–1150 – Сур'яварман II, чакравартин (імператор); розквіт кхмерської імперії Камбуджадеша.

1130–1140 – Будівництво храму Ангкор-Вата в Камбоджі.

1181–1218 – Джаяварман VII, чакравартин; будівельник столиці кхмерів Ангкор-Тхома.

1257; 1284–1285; 1287–1288 – Походи монголо-китайських армій у країни Індокитаю.

1275–1315 – Рама Камхінг, тайський король; запровадження тайської писемності.

1293 – Вторгнення монголів на о. Ява.

1350–1389 – Розквіт індонезійської імперії Маджапахіт на о. Ява.

1434 – Заснування Пномпеня, столиці Камбоджі.

XV ст. – Поступова ісламізація Яви та Суматри.

1520 – Розпад держави Маджапахіт.

1565 – Захоплення Філіппінських островів іспанцями.

1596 – Прибуття на Яву голландської експедиції.

1619 – Захоплення та руйнування Джакарти голландцями.

1641 – Захоплення Малаккі голландською Ост-Індською кампанією.

1769 – Встановлення васальної залежності Бірми від Китаю.

САСАНІДСЬКИЙ ІРАН III–VII ст.

215–276 – Традиційні роки життя Мані. Виникнення маніхейства.

226 – Падіння Парфянської держави Аршакідів. Перехід влади в Ірані до Сасанідів.

227–243 – Арташир, шаханшах Еран-шахра.

243–273 – Шапур I Сасанід, шаханшах. Походи до Середньої Азії. Ірано-римські війни.

Початок V ст. – Перетворення Картлі на васальне царство держави Сасанідів.

450–529 – Маздак, син Бамдада, зороастрійський релігійний реформатор і пророк.

483–484 – Повстання в Закавказзі проти Еран-шахра.

531–579 – Хосров I Ануширван, шаханшах, розквіт імперії Сасанідів.

60-70-ті рр. – Будівництво колосального комплексу оборонних споруд «Кавказька стіна».

589 – Розгром тюрків сасанідським військом у Гератській долині.

591–628 – Хосров II, шаханшах.
602–628 – Ірано-візантійська війна.
614 – Захоплення персами Єрусалима.
633–651 – Єздігерд III, останній шаханшах Сасанідів.
637–651 – Завоювання Ірану арабами.

АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКИЙ СВІТ у VI–X ст.

570–632 – Мухаммад ібн Абдаллах, пророк.
572–628 – Іранське панування в Ємені.
610 – Початок проповіді Мухаммада. Зародження ісламу.
622 – Переселення Мухаммада в Медіну, початок мусульманського літочислення.
630 – Підпорядкування Мекки Мухаммаду. Виникнення арабської держави.
632–634 – Абу Бакр, праведний халіф.
634–644 – Омар ібн аль-Хаттаб, праведний халіф. Завоювання Палестини, Сирії, Верхньої Месопотамії та Єгипту.
661–750 – Халіфат Омеядів (Дамаський халіфат).
680–697 – Повстання проти Омеядів в Аравії та Іраку.
VIII ст. – Аль-Халіл, творець першого тлумачного словника арабської мови.
705–715 – Завоювання арабами Мавераннахра і Закавказзя.
750–945 – Халіфат Аббасідів (Багдадський халіфат).
750–1258 – Духовна влада Багдадських халіфів.
756–929 – Кордовський емірат в Іспанії.
786–809 – Харун ар-Рашид, багдадський халіф.
788–985 – Династія Ідрісідів у Марокко.
800–909 – Держава Аглабідів у Тунісі та Алжирі.
813–833 – Аль-Маммун, багдадський халіф.
816–837 – Повстання під керівництвом Бабека в Азербайджані та Західному Ірані.
822–852 – Абд ар-Рахман II, кордовський емір.
830 – Засновано «Будинок мудрості» в Багдаді.
869–883 – Повстання занджей в Аббасидському халіфаті.
894–906 – Повстання карматів у Бахрейнї, Сирії та Нижньому Іраку.
X ст. – Аль-Масуді, арабський історик та географ;
Аль-Мукаддасі, арабський історик та географ;
Ат-Табарі, арабський історик;
Ібн ан-Надім, арабський письменник та збирач книг.

**ІСЛАМСЬКІ ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ
ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ в X–XVI ст.**

909–1171 – Халіфат Фатімідів у Магрібі.

912–961 – Абд ар-Рахман III, кордовський халіф.

929–1031 – Кордовський халіфат в Іспанії.

961–976 – Аль-Хакам II, кордовський халіф.

969 – Завоювання Єгипту військами фатімідського халіфату.

1031 – Розпад Кордовського халіфату на самостійні емірати.

1061–1146 – Правління Альморавідів у Магрібі.

1099–1165 – Ідрісі, арабський мандрівник і географ.

1121–1269 – Правління Альмохадів у Магрібі та Південній Іспанії.

1126–1198 – Ібн Рушд (Аверроес) з Кордови, арабський правознавець, філософ та лікар.

1135–1204 – Моше бен Маймон із Кордови, єврейський філософ.

1171–1250 – Султанат Аюбідів у Єгипті, Сирії та Верхній Месопотамії.

1171–1193 – Салах ад-Дін Айюб (Саладін), султан Єгипту, Палестини та Сирії.

XIII ст. – Ібн аль-Асир, арабський історик;

Ібн Мансур, автор словника «Мова арабів».

1226–1242 – Аль-Мустансир, багдадський халіф, засновник медресе аль-Мустансирія.

1242–1258 – Аль-Мустасім, останній багдадський халіф з династії Аббасидів.

1231–1492 – Гранадський емірат в Іспанії.

1250–1517 – Мамлюцький султанат у Єгипті.

1258 – Взяття Багдада монгольським військом. Падіння халіфату Аббасидів.

1260–1277 – Бейбарс, султан Єгипту.

1260 – Перемога мамлюків над монголами в Сирії.

1295 – Завершення будівництва палацу Альгамбра поблизу Гранади.

1295 – Мекка під владою мамлюків.

1332–1406 – Ібн Хальдун, арабський історик і філософ.

1335–1347 – Подорож Ібн-Батути в Індію та Китай.

1482–1492 – Боабділ, останній емір Гранади.

**МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ІРАН,
ЗАКАВКАЗЗЯ І ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ IX–XVIII ст.**

800–847 – Мухаммад бен Муса Хорезмі – автор основних трактатів з алгебри.

851 – Повстання у Вірменії, Картлі та Албанії проти арабського панування.

875–999 – Держава Саманідів.

X ст. – Рудаки, таджицький поет.

934–1025 – Фірдоусі, перський поет, автор поеми «Шахнаме».

935–1055 – Династія буїдів у Західному Ірані.

973–1048 – Абу-Рейхан аль-Біруні, учений-енциклопедист.

977–1041 – Держава Газневідів.

980–1037 – Абу Алі ібн-Сіна (Авіценна), лікар, філософ, поет.

998–1030 – Махмуд, султан Газні.

1001 – Об'єднання Грузії.

1027–1072 – Баграт IV, грузинський цар.

1040–1157 – Сельджуцький султанат.

1040–1055 – Завоювання Ірану сельджуками.

1077–1307 – Султанат сельджуків Рума в Малій Азії.

1080–1375 – Кілікійське вірменське царство.

1088 – Будівництво соборної мечеті в Ісфахані, Іран.

1089 – 1125 – Давид IV Будівельник, грузинський цар.

1123 – Звільнення Грузії та Ширвана від влади сельджуків.

1141–1204 – Нізамі, азербайджанський поет-філософ.

1172–1220 – Держава хорезмшахів.

Кінець XII – початок XIII ст. – Шота Руставелі, грузинський поет.

XIII ст. – Сааді, перський поет.

1220–1353 – Панування монголів в Ірані.

1231–1239 – Завоювання монголами країн Закавказзя.

1260 – Повстання проти монголів у Грузії та Північній Вірменії.

1263–1353 – Держава Хулагуїдів.

1263–1273 – Хулагу, ільхан.

1295–1304 – Газан-хан, ільхан. Ухвалення ісламу ільханами.

1314–1346 – Георгій V Блискучий, грузинський цар. Відновлення єдності грузинського царства.

1346 – Кінець династії ільханів у Персії.

1370–1500 – Держава Тимура та Тимуридів.

1370–1405 – Тимур Ленг, емір Самарканда, полководець.

1380–1404 – Походи Тимура до Золотої Орди, Ірану, Індії, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Малої Азії та Сирії.

1409–1449 – Улуг-бек, султан Самарканда, просвітител, учений.

1434 – Заснування обсерваторії Улуг-беком у Самарканді.

1429–1468 – Абульхейр, хан узбецького кочового союзу.

1441–1501 – Алішер Навої, поет, мислитель.

Початок XVI ст. – Формування Казахської орди.

1502–1736 – Держава Сефевідів.

1502–1524 – Ісмаїл, шах, засновник імперії Сефевідів в Ірані.
1505–1507 – Завоювання Хорезма, Мавераннахра та Хорасана узбецьким ханом Мухаммадом Шейбані.
1523–1533 – Тагір, казахський хан.
1547–1555 – Війна між Іраном та Османською імперією.
1555 – Договір між Іраном та Османською імперією про кордон між ними та поділ сфер впливу.
Середина XVI ст. – Виникнення Бухарського та Хівінського ханств.
1561–1583 – Іскандер, хан Бухари.
1578–1590 – Війна Османської імперії з Сефевідським Іраном.
1587–1629 – Аббас I Мірза, перський шах. Розквіт Сефевідської держави.
1598–1601 – Завоювання Південного Туркменістану Аббасом I.
1599–1753 – Правління Аштарханідів у Бухарі.
1612 – Новий розділ Закавказзя між Іраном та Османською імперією.
Відновлення кордонів 1555 р.
1623–1625 – Повстання в Грузії проти Сефевідів під проводом Георгія Саакадзе.
1643–1663 – Абульгазі, хан Хорезма.
1722 – Захоплення Ісфахана афганськими племенами.

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ в XIII–XVII ст.

1282–1326 – Осман Газі I, бей, засновник держави турків-османів.
1302 – Взяття Нікеї (Ізнік) турецькими військами.
1354 – Захоплення турками-османами Галліполі.
1359–1389 – Мурад I, турецький султан.
1365 – Формування загонів яничарів за вказівкою Мурада I.
1371 – Розгром ополчення сербо-македонських феодалів на річці Маріце.
1389 – Битва на Косовому полі.
1389–1402 – Баязид I Блискавичний, турецький султан.
1395 – Введення турками-османами девширме.
1396 – Перемога османів над військом європейських лицарів під Нікополем.
1402 – Розгром османів військом Тимура в битві при Анкарі.
1421–1451 – Мурад II, турецький султан.
1444 – Перемога албанського війська під керівництвом Скандербєга над турками. Розгром османами війська хрестоносців під Варною.
1451–1481 – Мехмед II Фатіх (Завойовник), турецький султан.
1453 – Захоплення Константинополя турками-османами. Загибель Візантійської імперії.

1459–1479 – Захоплення турецькими військами Північної Сербії, Боснії та Албанії.

1467–1520 – Селім I Явуз (Грозний), турецький султан.

1475 – Захоплення турками-османами Криму. Ліквідація генуезьких колоній (Кафа, Солдая, Чембало) та розгром князівства Феодоро на Мангулі.

1475–1478 – Будівництво султанського палацу Топкапи в Стамбулі.

1479 – Константинопольський мир Туреччини з Венецією.

1489–1588 – Ходжа Мімар Сінан Ага, видатний турецький архітектор та інженер.

1508–1517 – Завоювання Месопотамії, Східної Вірменії, Курдистану, Хіджаза, Сирії, Єгипту.

1520–1572 – Ашик Челебі, османський поет, перекладач, біограф.

1520–1566 – Сулейман I Пишний Кануні (Законодавець), турецький султан.

1522 – Захоплення османами острова Родос.

1526 – Перемога турків над чесько-угорським військом при Мохачі.

1526–1600 – Махмуд Абдул Баки, турецький поет.

1529 – Вторгнення османів до Австрії. Облога Відня.

Початок XVI ст. – захоплення Хайреддіном Барбаросою Алжиру.

1534 – Турецьке вторгнення в Закавказзя та Месопотамію.

1535 – Договори Османської імперії з Францією.

1565 – Осада турками острова Мальта.

1571 – Битва при Лепанто, розгром турецького флоту іспано-венеціанською ескадрою.

1587 – Прийняття Кахетінським царем Александром російського підданства.

1590 – Завоювання Туреччиною всієї території Закавказзя.

1611–1682 – Евлія Челебі, видатний турецький мандрівник, автор «Книги мандрів».

1643–1712 – Юсуф Набі, турецький письменник і поет.

1639 – Касрі-Ширінський договір між Османською імперією та Іраном.

1683 – Розгром турецької армії під Віднем.

КРИМСЬКЕ ХАНСТВО в XIV–XVII ст.

1380 – Убивство темника Мамає в Криму.

1393–1395 – Таш-Тимур, кримський хан.

1395 – Захоплення та пограбування Солхата військом Тимура.

1441 – Виникнення Кримського ханства. Кирк-Йор – столиця ханства.

1441–1467 – Хаджі I Гірей, кримсько-татарський хан.

- 1467–1515 – Менглі I Гірей, кримсько-татарський хан.
- 1474 – Укладено союз між Кримським ханством і Московським князівством.
- 1475 – Завоювання Криму турками-османами.
- 1478 – Менглі Гірея повернули на ханський престол як васала турецького султана.
- 1502 – Розгром Великої Орди ханом Менглі I Гіреєм.
- 1521–1523 – Підкорення кримськими ханами Ногайської орди, Казанського та Астраханського ханств.
- 1532 – Перенесення резиденції ханів із Салачика до Бахчисарая.
- 1550–1657 – Походи кримських татар в українські землі «за полоном».
- 1551–1577 – Девлет I Гірей, кримсько-татарський хан.
- 1553 – Перший історичний твір «Історія хана Сахіб Гірея» за авторством ханського астролога Реммала-ходжи.
- 1571 – Кримські татари спалили та розорили Москву.
- 1571 – Битва при Молодях. Розгром татаро-турецької орди московським військом.
- 1598–1603 – Газі II Гірей (Газаї), кримсько-татарський хан, поет.
- 1638 – «Хроніка Дешт-і Кіпчак» – твір, присвячений історії Золотої Орди й Кримського ханства за авторством Абдуллах ібн Резван-паші.
- XVII ст. – Протягом століття в Криму змінилося 22 хани.
- 1783 – Анексія Криму Російською імперією.**

АФРИКА в IV–XVII ст.

- IV–VI ст. – Розквіт царства Аксум.
- 525–575 – Панування аксумітів у Південній Аравії.
- 630–640-ті роки – Об'єднання нубійських племен.
- 770–1076 – Імперія Гана.
- 800 – Заснування держави Канем у Центральній Африці
- 890 – Утворення царства Сонгаї.
- 1070 – Імперія Малі, звернення манси (царя) Барамандама в іслам.
- 1076 – Завоювання Гани Альморавідами.
- 1230 – Виникнення держави Малі.
- 1230–1255 – Суньдята, манса (цар) Малі.
- 1270–1974 – Династія Соломонідів в Ефіопії.**
- 1285–1300 – Посилення імперії Малі за правління манси Сакура.
- 1312–1337 – Муса I Великий, манса Малі.
- 1324–1325 – Паломництво Муси I в Мекку.
- 1335 – Заснування Мбанзаконго, столиці королівства Конго.
- 1382–1411 – Цар Ефіопів Даїута I стримує тиск мусульман.
- 1397 – Розгром Нубійського царства мамлюками Єгипту.

1434–1468 – Зера-Якоб, негус Ефіопії, зміцнення централізованої держави.

1435 – Захоплення Томбукту туарегами.

1441 – Початок доставки африканських рабів до Португалії.

1464–1492 – Алі Бер (Великий), сонні (цар) Сонгайської держави.

1480 – Відкриття португальцями гирла річки Конго.

1482–1506 – Жуан I, правитель Конго, до хрещення (1491) Нзінга-а-Нкуву.

1484 – Заснування португальцями факторії в гирлі річки Нігер (держави Бенін).

1490 – Перші католицькі місії до Африки.

1493–1529 – Мухаммед I Туре, аскія (цар) держави Сонгай.

1510 – Перший експорт чорношкірих рабів до Америки.

1513 – Установлення володарювання Сонгай над містами племені хауса.

1549–1582 – Дауд, аскія держави Сонгай.

1561 – Заснування мусульманського університету в Томбукту (Сонгай).

1588–1591 – Ісхак II, останній правитель імперії Сонгай.

1591 – Розгром сонгайської армії військами шерифа Марокко аль-Мансура.

1630 – Повстання проти португальців шейха Момбаси Юсуфа бен-Ахмеда.

1630 – Розпад держави Малі.

1671 – Захоплення португальцями Анголи.

1665–1666 – Війна португальців з царем держави Конго Антоніо I.

1680 – Захоплення м. Гао туарегами. Розпад держави Сонгай.

1682–1705 – Ясу I Великий, негус Ефіопії.

Навчальне видання

Д'ячков Сергій Володимирович

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ

Методичні рекомендації,
довідкові матеріали для студентів третього курсу
історичного факультету до навчальної дисципліни
«Історія країн Азії та Африки в Середні віки»

Коректор *О. В. Пікалова*
Комп'ютерне верстання *В. В. Савінкова*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 4,39. Наклад 50 пр. Зам. № 147/23.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32